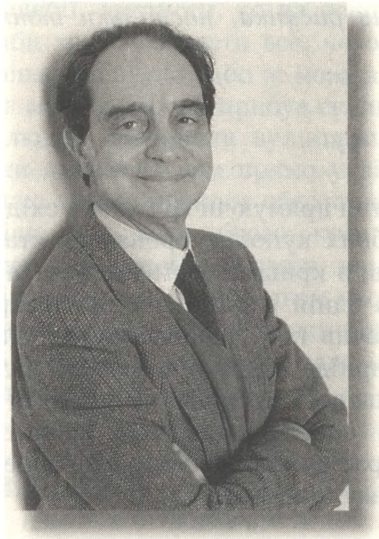

Італо КАЛЬВІНО

МІСТА НЕЗРИМІ

Роман

З італійської переклав Іван Герасим

I.

Не можна сказати, що Кубілай Хан вірить усьому, що йому каже Марко Поло, коли описує міста, відвідані під час своїх дипломатичних місій, проте немає жодного сумніву, що до молодого венеційця татарський імператор продовжує прислухатися з більшою цікавістю та увагою, ніж до будь-якого іншого свого післанця чи розвідача. У житті імператорів є мить, що надходить після відчуття гордості від безмежного обширу завойованих нами територій, йде слідом за меланхолією та за відчуттям полегші від того, що незабаром ми відмовимося їх пізнати й зрозуміти; відчуття, чимось подібне до порожнечі, що охоплює нас якось увечері, коли відчуваєш запах слонів після дощу та запах золи від сандалового дерева, яка стигне у піщі;

запаморочення, від якого здригаються ріки і гори, намальовані на рудуватій спині півкуль географічної мапи, від якого одне за одним скручуються у сувої звідомлення про розвал останніх ворожих армій, від поразки до поразки, тріскається сургуч печаток панцирами черепак: це безутішна хвилина, тоді виявляється, що ця імперія, яка нам здавалася сумою всіх можливих чуд і див — це насправді руїна, імперію, що наше королівське берло вже не може щось виправити, що триумф над ворожими володарями зробив нас спадкоємцями їхнього тривалого занепаду. Тільки у звідомленнях Марко Поло Кубілай Ханові вдавалося крізь мури та вежі, вже готові ось-ось завалитися, розрізняти філігрань рисунка, настільки тонкого, що й термітові годі його вкусити.

Міста і пам'ять... 1.

Від'їжджаючи звідти і прямуючи три дні на схід, опиняєшся у Діомірі, місті шістдесяти срібних куполів, бронзових статуй усіх богів, брукованих уливом вулиць, з кришталеvim театром та золотим півнем, який виспіває щоранку на одній із башт. Усі ці прекрасні речі мандрівцеві вже відомі, бо він бачив їх і в інших містах. Та особливістю цього є те, що якщо хтось приїде сюди у вересневе надвечір'я, коли дні коротшають і різнокольорові ліхтарі засвічуються всі разом на воротях харчівень, із однієї з терас жіночий голос кричить: «Ах!», то починаєш заздрити тим, хто зараз думає, що вони вже пережили подібний вечір і що вони були того разу щасливі.

Міста і пам'ять... 2.

У того, хто довго мандрує верхи дикими краями, з'являється бажання міста. Він зрештою прибуває до Ісидори, міста, де у палацах закручені равликком сходи, і сходи ті інкрустовано морськими равликами, де за всіма правилами мистецтва виробляють зорові труби і скрипки, і де, якщо чужинець вагається у виборі між двома жінками, йому завжди трапляється третя, де бої півнів часто вироджуються у криваві сугички між суперечниками. Про все це він думав, коли бажав міста. Отож Ісидора — місто його мрій, з однією різницею. У місті вимріяному мандрівець перебував замолоду, до Ісидори він прибуває в похилому віці. На площі є стіночка, під якою сидять старі люди, вони спостерігають, як повз них проходить молодь; він сів у рядочок із ними. Мрії — це вже спогади.

Міста й бажання. 1.

Про місто Доротея говорити можна двома способами: або сказати, що чотири вежі з алюмінію здіймаються над його мурами обабіч сімох воріт, а від них звідні мости перекинуто через рів, вода з якого живить чотири зеленаві канали, що перетинають усе місто, ділячи його на дев'ять кварталів, де в кожному триста будинків і сімсот димарів; і, якщо взяти до уваги, що дівчата на виданні у кожному кварталі виходять заміж за юнаків з інших кварталів і їхні сім'ї обмінюються товарами, на які кожна із сімей має виняткове право торгівлі: на плоди бергамоту, осетринову ікру, астролябії, аметисти, то на основі цих даних можна провести обрахунки, аби зрештою знати все, чого бажаєш, про місто: про його минуле, сучасне, майбутнє. Або ж можна сказати, як погонич верблюдів, який привів мене туди: «Я прибув сюди у ранній молодості, якось уранці, багато людей поспішали вулицями до ринку, у жінок були гарні зуби, і вони дивилися вам прямо у вічі, троє солдатів на сцені грало на кларнетах, всюди довкола оберталися колеса і майоріли кольорові афіші. Раніше я не знав нічого, крім пустелі та караванних шляхів. Того ранку в Доротеї я збагнув, що нема в житті таких благ, на які б і я не міг сподіватися. Протягом наступних років очі мої повернулися до споглядання безкрайніх просторів пустелі та караванних шляхів; але тепер я знаю, що це лише одна із багатьох доріг, які відкривалися мені того ранку в Доротеї»

Міста і пам'ять. 3.

Намарне, великодушний Кубілаю, я б намагався описати тобі Заїру, місто високих бастіонів. Я б міг сказати тобі, скільки щаблів там на вулицях у вигляді сходів, що за форма в арок його портиків, якою цинковою бляхою покриті дахи будинків; та я вже знаю: це те саме, що не сказати тобі нічого. Суть міста полягає не в цьому, вона у зв'язках між співвідношеннями його просторових розмірів та подіями його минулого: віддаллю між підніжжям ліхтарного стовпа та звисаючим ногами повішеного узурпатора; шнурком, натягнутим від ліхтарного стовпа до поруччя на будинку навпроти та гірляндами, що прикрашають шлях весільного кортежу королеви; висотою, на якій розташоване те поруччя, і стрибком перелюбника, коли той на світанку переліз через нього; нахилом ринви та поважною ходою kota, який збирається у те саме вікно прошмигнути; лінією прицілу канонерки, що раптом вигулькнула з-за мису, та гарматним ладунком, що поцілив у ринву; розривами у рибальських сітях та трьома дідками, які, всівшись на молі, щоб латати сіті, вже всоте переповідають собі історію канонерки узурпатора, той, мовляв, був позашлюбним сином королеви, покинутим у пелюшках на цьому молі.

І коли напливає ця хвиля спогадів, місто, мов губка, просякає нею і розростається всир. Опис нинішньої Заїри повинен би вмщувати й усе Заїрине минуле. Та місто не говорить про своє минуле, воно його вмщує подібно до ліній руки, воно записане на кожному розі вулиць, у ґратках вікон, у поручнях сходів, в антенах громовідводів, у древках знамен, і все це, у свою чергу, всіяне подряпинами, зазублинами, вирізками, завитушками.

Міста й бажання. 2.

Через три дні, прямуючи на південь, ти потрапляєш в Анастасію, місто, яке омивають концентричні канали і над яким ширяють повітряні змії. Тепер я б мусив перерахувати товари, що їх тут можна вигідно придбати: агат, онікс, хризопраз та інші різновиди халцедону; мусив би розхвалити золотисте фазаняче м'ясо, смажене на дровах із сухо-го вишняку й густо посипане материнкою; мусив би розповісти про жінок, які, сам бачив на власні очі, купаються в басейні саду та які іноді, як кажуть, запрошують перехожого роздягнутися разом з ними й забігти навздогін їм у воду. Проте за допомогою всіх цих вісток не розповім я тобі про справжню суть міста, бо тоді як опис Анастасії лише розбуджує одне за одним бажання для того, щоб змусити тебе придушити їх, у того, хто одного ранку опиняється в самісінькому серці Анастасії, бажання прокидаються відразу всі і обсідають з усіх боків. Місто видається тобі чимось цілісним, чимось таким, де жодне з бажань не буде втрачене, і де ти — частина тієї цілості, і позаяк місто має у своєму розпорядженні все те, чого ти не маєш, тобі не залишається нічого іншого, як жити серед тих бажань і цим задовольнитися. Така-то влада, яку одні вважають згубною, а інші — благодійною, притаманна Анастасії, облудному містові: коли ти по вісім годин на день працюєш, розпилюючи агат, онікс, хризопраз, твій труд надає певної форми бажанню й набирає від того бажання своєї форми і тобі здається, що ти володієш усією Анастасією, тоді як ти всього-навсього її раб.

Міста і знаки. 1.

Цілими днями крокує людина серед дерев та каміння. Погляд її рідко зупиняється на чомусь — лише тоді, коли за його ознаками вона розпізнає щось інше: слід на піску означає, що пройшов тигр, драгови-на сповіщає про джерело з водою, квітка калачиків — про кінець зими. Все інше — німе й незмінне, дерева й камені є лише тим, чим вони є.

Подорож врешті-решт приводить у місто Тамара. Входять туди по вулицях, де рябить від вивісок, що виступають зі стін. Очі бачать не речі, а лише образи речей, які означають інші речі: кліщі вказують

на будинок зубодерів, кухоль — на кнайпу, алебарди — на вартівню, безмін — на продавця-овочівника. На статуях та гербах зображено левів, дельфінів, башти, зорі: це знак того, що щось, хтось, що саме, позначене знаком лева, або дельфіна, або башти, або зірки. Інші знаки попереджають про те, що у певному місці тут заборонено, — в'їжджати у провулок підводою, мочитися за газетним кіоском, рибалити вудлищем з мосту — і того, що дозволено, — напувати зебр, грати у кеглі, спалювати трупи батьків. Крізь ворота храмів видно статуї богів, зображені кожен зі своїми атрибутами: рогом достатку, клепсидрою, медузою, так що вірянин може їх розпізнати і звертатися до них із належною молитвою. Коли ж на якомусь будинку немає вивісок чи фігур, то самої його форми й розташування у місті досить, щоби вказати його призначення: королівський палац, в'язниця, монетний двір, піфагорейська школа, бордель. Товари, що їх продавці виставляють напоказ на прилавки, також мають вартість не самі по собі, а як ознаки інших речей: гаптована начільна пов'язка означає елегантність, позолочені ноші — владу, томи Аверроеса — мудрість, дороге намисто на шиколодці — хтивість. Погляд пробігає вулицями, мов списаними сторінками: місто говорить усе, про що б ти повинен думати, змушує тебе повторювати його власні слова, і коли тобі здається, що ти відвідуєш Тамару, то ти тільки занотуєш собі імена, через які вона означає сама себе і всі частини свої.

Яке воно насправді, те місто, під цією щільною оболонкою знаків, що воно вміщує, і що приховує — покидаючи Тамару, людина цього так і не збагнула. За межами міста аж по сам небокрай простягається безлюдна земля, там розкривається небо і по ньому пробігають хмари. У формі, наданій хмарам чи то випадком, чи то вітром, людина вже намагається розпізнати якісь фігури: вітрильник, руку, слона...

Міста і пам'ять. 4.

За шістьма ріками, за трьома гірськими хребтами здійснюється Зора, місто, що його вже коли один раз побачиш, то ніколи не зможеш забути. Але не тому, що від нього, подібно до інших достопам'ятних міст, залишається у споминах незвичайний образ. Є у Зори така властивість — зберігати у пам'яті місце за місцем, у почерговій зміні вулиць, і будинків вздовж вулиць, і дверей та вікон у будинках, навіть якщо вона й не показує там нічого особливо гарного чи рідкісного. Таємниця її полягає в тому, як саме погляд пробігає по рисунках, що проминають один за одним, мов у музичній партитурі, де не можна змінити чи переставити жодної ноти. Людина, яка напам'ять знає, як влаштована Зора, безсонної ночі в'являє собі, ніби вона крокує вулицями міста і пригадує порядок, у якому йдуть слідом одне за одним мідний годинник, смугастий намет циркульника, водограй із дев'ятьма струменями,

скляна башта астронома, ятка баштанника, статуя пустельника з левом, турецька баня, кав'ярня на розі, провулок, що веде до порту. Це місто, яке неможливо викреслити із пам'яті, воно — ніби риштовання або стільники, де у комірках кожен може розташувати речі, що їх бажає запам'ятати: імена славетних людей, чесноти, числа, класифікації рослин та мінералів, дати військових баталій, сузір'я, частини мови. Зора зможе встановити зв'язок за спорідненістю чи за протилежністю, між кожним поняттям та кожною точкою подорожі своїми вулицями — зв'язок цей слугує пам'яті за блискавичну підказку. Так що наймудріші люди на світі — це ті, хто напам'ять знає Зору.

Я, однак, надаремне подався у подорож, аби відвідати місто: змущена залишатися нерухомою та незмінною, щоб її можна було краще пам'ятати, Зора мізерніла, розпалася і зникла. Земля забула її.

Міста й бажання. 3.

У Деспіну можна прибути двома шляхами: на кораблі, або на верблюді. Місто з'являється інакше тому, хто під'їжджає із суходолу, а інакше тому, хто з моря.

Погонич верблюдів, коли бачить, як за крайнебом на плоскогір'ї раптом здіймаються верхівки хмародерів, антени радарів, як дрижать червоні та білі вентиляційні труби, як пихкають димом комини, то думає про корабель, він знає, що це — місто, але думає про нього, як про судно, що могло б винести його із пустелі, вітрильник, що ось-ось відчалить, коли вітер уже напинає його ще не до кінця розпушені вітрила, або як про пароплав, у залізних нутрошах якого двиготить паровий казан, і думає про всі порти, про всі складені кранами на набережній заморські товари, про всі корчми, де команди, що ходять під різними прапорами, розбивають одна одній на головах пляшки, про освітлені вікна на перших поверхах будинків, а в кожному вікні жінка розчісує своє волосся.

У набережній мряці моряк розпізнає обриси верблюжого горба та витканого блискучими торочками сідла між двома рябими горбами, похитуючись, вони просуваються уперед, і він знає, що це — місто, але думає про нього, як про верблюда зі звисаючими з в'ючного сідла бурдюками й бесагами, повними глазурованих фруктів, вина з фініків, листків тютюну, ось він уже бачить себе на чолі довгого каравану, який виводить його із морської пустелі, до оази, де прісна вода під тінню зубчастого пальмового листа, до палаців, де товсті вапнякові стіни, де вкриті кахлями дворища, на яких танцівниці босоніж витанцьовують і водять руками, то ховаючи їх у серпанок, то оголюючи.

Кожне місто отримує свою форму від пустелі, що стоїть їй навпроти; і так власне погонич верблюдів і моряк бачать Деспіну, місто, що стоїть на межі двох пустель.

Міста і знаки. 2.

З міста Зірма мандрівники повертаються із дуже виразними спогадами: про сліпого негра, який кричить у натовпі, про божевільного, який висунувся аж за карниз хмародера, про дівчину, яка прогулюється із пумою на повідці. І справді, багато сліпих, які постукують ціпком по бруківці Зірми — це негри, у кожному хмародері є хтось, хто божеволіє, всі навіжені годинами стовбичать на карнизах, і немає такої пуми, яку б не приручили задля примхи якоїсь дівчини. Місто занадто багатослівне і повторюється, щоб від нього хоч щось та й залишилось у пам'яті.

Повертаюсь із Зірми й я: серед моїх спогадів — літаючі у всіх напрямках на висоті вікон дирижаблі, вулиці з крамничками, де морякам на шкірі малюють татуаж, потяги підземки, ущерть набиті огрядними тітками, яких заїдає духота. А мої супутники клянуться, що бачили лише один дирижабль, завислий поміж шпилями міста, бачили, що лише один майстер татуажу виклав на свій табурет голки, чорнило та трафаретні малюнки, лише одна товстуха обмахувалася віялом у тамбурі вагона. Пам'ять — занадто багатослівна: вона повторює знаки, щоб місто почало існувати.

Міста тонкі. 1.

Ізаура, місто тисячі криниць, здійсмається, як припускають, над глибоким підземним озером. Усюди, де мешканці копали в землі глибокі колодязі, їм вдалося натрапити на воду — це власне до них, і не далі, місто й простяглося; його вкриті зеленню межі повторюють обриси темних берегів схованого під землею озера, незримий краєвид обумовлює видимий, все, що рухається під сонцем, штовхає хвиля, яка б'є під вапняковим склепінням скелі.

Як наслідок, в Ізаурі побутують дві релігії. Боги міста, як твердять одні, мешкають у глибинах чорного озера, що живить підземні судини. Згідно з іншими боги проживають у відрах, мотузкою підтягнутих над краєм колодязя, на шківках, що крутяться безупину, на коловоротах ківшевих елеваторів, на важелях помп, на крилах вітряків, які добувають зі свердловин воду, на арматурі, що підтримує роботу бурових машин, у баках, підвішених над покрівлями на ходулях, у легких арках акведуків, у всіх водяних стовпах, у вертикальних трубах, заслінках, клапанах, аж до флюгерів, які здійсмаються над повітряними риштуваннями Ізаури, міста, що все рине у височінь.

Вислані для інспекції віддалених провінцій гінці та збирачі податків Великого Хана своєчасно поверталися до королівського палацу Кеменфе,

до садів, де під тінню магнолій Кубілай проходжався, слухаючи їхніх довгих звітів. Серед посланців були перси, вірмени, сирійці, копти, турки; імператор за своєю суттю чужий кожному зі своїх підлеглих й лише через чужі очі та вуха імперія могла виявляти Кубілаєві своє існування. Мовами, незрозумілими Кубілаєві, гінці повідомляли новини, почуті ними, мовами, для них самих незрозумілими: із цієї каламутної товщі звуків впливали числа, вилучені імператорською казною, ймення й родові назви усунутих з посад та обезголовлених функціонерів, розміри зрошувальних каналів, живлених під час посух мілководними річками. Та коли звітувати потрібно було молодому венеційцеві, між ним та імператором доходило до зовсім іншого спілкування. Прибувши лише недавно і зовсім не знаючи східних мов, Марко Поло міг висловлюватися не інакше, як жестами, стрибками, вигуками зачудування й жаху, гавкотом та зойками звірів, або з допомогою предметів, витягнутих зі своїх бесазів: перами страуса, духовими рушницями, шматками кварцу, розкладаючи їх перед імператором, мов шахові фігури. Після повернення з доручених йому Кубілаєм місій вигадливий чужинець імпровізував пантоміми, що їх володар повинен був тлумачити: одне місто було зображено за допомогою стрибка риби, яка, втікаючи від бакланового дзьоба, падала в рибальську сіть, ще одне — голою людиною, яка переходила вогонь, не обпікаючись, третє — черепом, який зеленими від цвілі зубами стискав білосніжну округлу перлину. Великий Хан розшифровував знаки, проте зв'язок між ними та відвіданими місцями залишався непевним: він ніколи не знав, чи хотів Марко зобразити пригоду, що трапилася йому під час подорожі, чи якийсь подвиг засновника міста, чи пророцтво астролога, а чи ребус або шараду для позначення якогось імені. Проте хай би яким воно було, прозорим чи затьмареним, усе, що Марко показував, мало владу, властиву емблемам, було таке, що, одного разу побачивши, його вже не можна було ані забути, ані з чимось переплутати. У думках Хана імперія відображалась у пустелі, складеній з даних, плинних та взаємозамінних, мов піщинки, із яких для кожного міста та кожної провінції з'являлися фігури, викликані в уяві логографами (головоломка, ребус, з давньогр. — Прим. перекл.) венеційця.

Одна за одною минали пори року, минали місії, Марко навчився татарської мови, багатьох народних говірок та племінних діалектів. Його розповіді були вже такими докладними й точними, що Великий Хан кращого й бажати не міг, і не було такого запитання чи такої дивовижі, для яких би у нього не знайшлося якоїсь відповіді. І все-таки кожне повідомлення про якесь місце викликало у пам'яті імператора той перший жест або ту річ, за допомогою яких Марко це місце позначив. Нові дані отримували від тієї емблеми сенс і разом з тим додавали новий сенс тій емблемі. «Може, імперія, — думав Кубілай, — це ніщо інше, як зодіак, складений із примар свідомості».

— А у день, коли я пізнаю всі емблеми, — запитав він у Марко, — мені вдасться врешті-решт володіти своєю імперією?

А венецієць йому: «Володарю, і не думай: у день той ти й сам будеш емблемою серед емблем».

II.

— Інші післанці попереджають мене про голод, здирства, змови або повідомляють про нещодавно відкриті копальні бірюзи, про вигідні ціни на хутро куніць, пропозиції про постачання дамаських шабель. А ти? — запитав Марко Поло Великий Хан. — Ти теж повертаєшся із дуже далеких країв й усе, що ти можеш мені сказати, це думки, які приходять комусь у голову, коли він сідає увечері на порозі хати подихати свіжим повітрям. Пощо тобі в такому разі стільки мандрувати?

— Вже вечір, ми сидимо на парадних сходах твого палацу, повіває легкий вітерець, — відповів Марко Поло. — Будь-яку країну, подумки прикликану моїми словами довкола тебе, ти побачиш з такого спостережного пункту, як оце твій, навіть коли на місці королівського палацу було б якесь село на палях і бриз приносив би сюди запах заболоченого гирла ріки.

— Погляд мій — це погляд людини, заглибленої у себе, поглинутої роздумами, це я визнаю. Ну а твій? Ти перетинаєш архіпелаги, тундру, гірські хребти. Було б рівно стільки ж користі, якби ти звідси й не рухався.

Венецієць знав, що коли Кубілай гнівився на нього, то це з наміром краще слідкувати за ниткою якихось власних міркувань; і що його відповіді та заперечення знаходили своє місце у розмові, що розкручувалася своїм порядком у голові Великого Хана. Їм обидвом, власне кажучи, було байдуже, чи проблеми та розв'язки виголошувалися вголос, а чи кожен із них продовжував передумувати їх мовчки. І справді, вони мовчали, не прохопившись і словом, із напівзаплющеними очима, зручно вмотивившись на подушках, погойдуючись у гамаках і попихкуючи довгими буриштиновими люльками.

У своїй уяві Марко Поло відповідав (або ж це Кубілай уявляв собі його відповідь), що чим більше він губився у незнайомих кварталах далеких міст, то тим краще розумів інші міста, які проїхав, щоб дістатися аж до тих кварталів, і знову подумки проходив уже пройдені етапи своїх мандрівок, і вчився пізнавати той порт, звідки відбув у подорож, і знайомі місця своєї юності, і околиці свого будинку, і невелику площу у Венеції, де він бігав дитиною.

У цей момент Кубілай Хан його перебивав або уявляв, що перебиває, або ж це Марко Поло уявляв, що його перебили питанням на кшталт:

— Ти просуваєшся уперед завжди із головою, повернутою назад?

Або ж:

— Те, що ти бачиш, воно завжди у тебе за плечима?

Або навіть:

— Подорож твоя завжди відбувається у минулому?

І все це для того, щоб Марко Поло зміг пояснити або ж уявити, що пояснює, або ж щоб можна було уявити, як він пояснює, чи, зрештою, щоб йому вдалося пояснити самому собі, що те, чого він шукав, воно завжди було перед ним, і навіть коли йшлося про минуле, то це минуле змінювалося в міру того, як він просувався вперед під час своєї подорожі, бо ж минуле мандрівця змінюється відповідно до пройденого шляху, і ми тут не говоримо про близьке минуле, що до нього кожна днина, що минає, додає ще один день, а минуле суттєво віддаленіше. Прибуваючи у кожне нове місто, мандрівець зустрічає якесь таке своє минуле, про яке він уже й не знав, що його має: химерність того, чим ти вже більше не є або чим більше не володієш, чигає на тебе у місцях чужих, місцях, якими ти ніколи не оволодів.

Марко входить у місто; він бачить на площі когось, хтось проживає ціле життя або якусь мить, що могли би бути і його власними; адже на місці цієї людини міг би бути він, якби колись давно зупинився у часі або ж колись давно на одному перехресті замість того, щоби податися якоюсь дорогою, пішов цілком протилежною і після довгої подорожі зрештою опинився б на місці цього чоловіка на цій площі. А тепер його виключено із того минулого, справжнього чи уявного; він не може зупинитися; він повинен мандрувати далі, аж до іншого міста, де на нього очікує інше його минуле або щось, що, хто його знає, було його можливим майбутнім і зараз є теперішністю когось іншого. Нездійснені форми майбутнього — це лише відгалуження, висохлі відгалуження минулого.

— Ти подорожуєш, щоб знову пережити своє минуле?

Ось яке у цю мить було питання Хана, і його можна було сформулювати й так:

— Ти подорожуєш, щоб віднайти своє майбутнє?

А Марко у відповідь:

— Якесь інше місце — це дзеркало-негатив. Подорожній упізнає там ту дрібницю, що належить йому самому, і відкриває багато такого, чого не мав і ніколи не матиме.

Міста і пам'ять. 5.

У Маурилії мандрівця запрошують завітати до міста, а також оглянути старі ілюстровані поштівки, де його зображено таким, яке воно було колись: та сама, точнісінько та сама площа із куркою на місці автобусної станції, музичним кіоском на місці моста для пішоходів, двома панночками з білою парасолькою на місці фабрики вибухових

речовин. Щоб не розчарувати мешканців міста, мандрівцеві належить вихвалити місто на поштівках і надавати йому перевагу перед містом сучасним, зберігаючи, проте, своє розчарування з приводу змін у чітких рамках: визнати, що велич та процвітання Маурилії, яка стала столичним містом, у порівнянні зі старою провінційною Маурилією не можуть відшкодувати якоїсь тепер уже втраченої чарівності, що нею можна втішатися лише ось на старих поштівках, тоді як колись, маючи перед очима Маурилію провінційну, чарівності не було видно ну ніякої, і сьогодні чогось такого ми б не побачили аніскілечки, якби Маурилія власне такою й залишилася, і що столичне місто в будь-якому разі має до того ж ще й таку привабу, що через оцю, якою вона стала, можна знову думати із ностальгією про ту, якою вона була.

Остерігайтеся, аби не сказати їм, що іноді різні міста приходять одне на зміну іншому на тому самому місці й із тим самим іменем, народжуються і вмирають, не пізнавши одне одного, ніколи й не спілкуючись між собою. Інколи залишаються тими самими й імена мешканців, акцент голосу і навіть риси обличчя; проте боги, які мешкають під тими іменами й над тими місцями, подалися звідти геть, не промовивши й слова, і на їх місці звили собі гніздо боги чужі. І надаремне запитувати, кращі вони, чи гірші від колишніх, бо між ними не існує жодного зв'язку, так, як ото старі поштівки зображають не Маурилію, якою вона була, а якесь інше місто, що зовсім випадково теж називалося Маурилія.

Міста й бажання. 4.

У центрі Федори, метрополії із сірого каменю, стоїть металевий палац зі скляною кулею в кожному покої. Дивлячись досередини такої кулі, побачиш блакитне місто, модель іншої Федори. Це форми, що їх місто могло б набрати, якби з тієї чи іншої причини не стало таким, яким ми його бачимо нині. У кожную епоху хтось, розглядаючи Федору, якою вона була, вигадував, як зробити з неї ідеальне місто, проте поки будував свою модель у мініатюрі, Федора вже не була та сама, що й колись, і те, що напередодні ще було її можливим майбутнім, тепер стало лише іграшкою у скляній кулі.

Тепер палац зі сферами — це музей Федори: кожен мешканець навідується сюди, вибирає місто, відповідне власним бажанням, споглядає його, уявляючи, що його зображення відбивається у ставку з медузами, який повинен би збирати води каналу (якби його не осушили), або як він, визираючи з балдахіна, проїжджає по алеї, призначеній лише для слонів (тепер їх прогнали з міста), або, уявляючи, що ковзає вздовж спіралі закрученого у вигляді равлика мінарету (а в того так і не знайшлося основи, звідки здійсмається вгору).

На мапі твоєї імперії, о, Великий Хане, повинно знайтися місце і для великої Федори з каменю, і для маленьких Федор у скляних кулях. Не тому, що вони всі однаково реальні, а тому, що всі вони є лише припущеннями. Одна вміщує те, що прийняте, як необхідне, але ще ним не є, а всі інші — те, що уявляється, як можливе і вже за якусь мить ним більше не є.

Міста і знаки. 3.

Той, хто мандрує і наразі не знає міста, що очікує його по дорозі, питає себе, якими ж то будуть королівський палац, казарма, млин, театр, базар. У кожному місті імперії кожна будівля — інакша, і розташована в іншому порядку: проте як тільки чужинець прибуває у невідоме місто і кидає погляд на це шишкоподібне нагромадження пагод, на горища та клуні, то, йдучи вздовж химерного переплетення каналів, садів, смітників, він відразу починає розрізняти, де палаци князів, де храми верховних священнослужителів, де корчма, де в'язниця, а де міські нетрі. І таким чином, каже дехто, підтверджується гіпотеза про те, що кожна людина носить у своїй голові місто, складене лише з відмінностей, місто без фігур і без форми, а конкретні міста його наповнюють.

Проте у Зої воно не так. У цьому місті повсюдно можна по черзі спати, виготовляти приладдя, куховарити, збирати золоті монети, роздягатися, панувати, продавати, розпитувати оракулів. Будь-яка пірамідальна стріха може накривати як лазарет для прокажених, так і лазні наложниць. Подорожній і туди, й сюди, та у нього тільки сумніви: йому не вдається розрізнити у місті відмінні між собою місця, навіть місця, в уяві його відмінні, йому перемішуються. І він з того висновує таке: якщо існування в усі свої моменти цілком і повністю є самим собою, то місто Зоя — це місце неподільного існування. Але для чого тоді це місто? Що за лінія відділяє те, що всередині, від того, що назовні, гуркіт коліс від виття вовків?

Міста тонкі. 2.

А тепер розповідь про місто Зеновія — у нього ось яка дивовижа: хоча й стоїть воно на сухому місці, але стоїть на височенних палях, оселі тут із бамбуку та цинку, із багатьма розташованими на різній висоті кружганками та балконами, на дибах, що пнуться одна перед іншу, оселі ці з'єднано драбинами та підвісними хідниками, а над ними піднімаються покриті конічними стріхами бельведери, бочки на воду, крутяться на вітрі флюгери, і звідусіль стримлять будівельні блоки, вудлища та підймальні крани.

Ніхто вже не пригадує, що то за потреба, наказ чи бажання спонукали засновників Зеновії надати цієї форми своєму містові, отож не можна сказати — вдовольнило б цю потребу, наказ чи бажання те місто, що ми його нині бачимо, яке, можливо, звелося послідовними нашаруваннями на перший, тепер уже нерозбірливий рисунок. Утім безперечно, що коли б запитати мешканця Зеновії, яким бачиться йому щасливе життя, то він завжди б уявив собі місто, подібне до Зеновії, з її палями та підвісними сходами, можливо, що та Зеновія буде цілком відмінна, у ній майорітимуть знамена й стрічки, проте за походженням вона завжди буде комбінацією елементів початкової моделі.

Кажучи все це, намарне визначати, чи Зеновію слід відносити до міст щасливих чи нещасних. Міста є сенс поділяти не на ці, а на два інші різновиди: ті, що через роки та переміни продовжують надавати своєї форми бажанням, і ті, у яких бажанням або вдається повернути місто у небуття, або місто саме їх пускає у непам'ять.

Міста і обмін. 1.

Проїхавши вісімдесят миль назустріч вітрові містраль, досягаєш міста Євфемія, куди купці семи народів з'їжджаються на кожне сонцестояння і рівнодення. Човен, що там причалує із вантажем імбиру та бавовни, піднявши кітву, відпливає із трюмом, набитим фісташковими горіхами та маковим насінням, а караван, що тільки-но звантажив мішки з мускатним горіхом та добірним ізюмом, уже повертає додому, нав'ючуючи сакви сувоями золотистого серпанку. Проте підніматися вгору річками та перетинати пустелі, аби прибути аж сюди, людей штовхає не лише обмін товарами, такі самі ти зустрігаєш на кожному базарі і в імперії Великого Хана, і за її межами, на однакових жовтих рогожах безладно розкидані вони у тебе під ногами в тіні однакових запон від мух, їх пропонують із тими самими підозрілими знижками. У Євфемію приїжджають не лише для того, щоби продати чи купити, а й щоб уночі, біля костриць довкола базарної площі, всівшись на мішки чи барила або розлігшись на накиданих на купу килимах, при кожному кимось промовленому слові — «вовк», «сестра», «захований скарб», «битва», «короста», «коханці» — інші переповідають кожен свою історію про вовків, сестер, скарби, коросту, коханців, битви. І ти знаєш, що у тривалій мандрівці, яка чекає тебе, коли, щоб не заснути, погойдуючись на верблюді чи у джонці (китайська плоскодонка з вітрилом. — *Прим. перекл.*), ти починаєш перебирати у пам'яті по черзі всі свої спогади, твій вовк стане іншим вовком, твоя сестра — іншою сестрою, твоя битва — іншими битвами, при поверненні із Євфемії, міста, де обмінюються пам'яттю на кожне сонцестояння і рівнодення.

...Тільки нещодавно прибувши і зовсім не знаючи східних мов, Марко Поло не міг висловлюватися інакше, як витягаючи зі своїх валіз предмети: барабани, солену рибу, намиста із зубів бородавочника (різновид африканського кабана. – Прим. перекл.), і вказуючи на них жестами, стрибками, криками подиву чи жаху або імітуючи гавкання шакала чи пугикання сича.

Зв'язки між одним елементом розповіді та іншим не завжди були імператорові очевидними; ті самі предмети могли говорити про різні речі; повний сагайдак означав раз наближення війни, раз силу-силенну дичини, а ще раз – зброярню; клепсидра могла означати час, що минає, або що минув, або пісок, або ж майстерню, де виготовляють клепсидри.

Проте тим, що робило цінним для Кубілая кожен подій чи новину, повідомлені його недорікуватим розвідачем, був той простір, який залишався довкола них, порожнеча, словами незаповнена. Описи міст, відвіданих Марко Поло, володіли ось якою рисою: у думках там можна було блукати, загубитися, зупинитися, щоб ухопити свіжого повітря або пуститися навтьоки.

Із плином часу в розповідях Марко слова поступово заступали предмети та жести: спочатку це були вигуки, окремі ймення, дієслова без жодних доповнень, а потім уже описові звороти, розгалужені та витіюваті промови, метафори та переносні значення. Чи то чужинець навчився говорити мовою імператора, чи то імператор – розуміти мову чужинця.

Проте можна було б сказати, що спілкування між ними вже не було таким щасливим, як колись: слова, звісно ж, слугували краще від предметів та жестів, аби перерахувати найважливіші предмети у кожній провінції та кожному місті: пам'ятники, ринки, звичаї, фану та флору; і все-таки, коли Поло починав розповідати, яке воно, життя в тих місцях, день за днем, вечір за вечором, слова йому приходили не так легко, і потроху він повертався до вживання жестів, гримас, позирків.

Отож для кожного міста, після найважливіших новин, виголошених точними словами, він додавав безмовний коментар, здійснюючи руки догори долонями назовні або досередини, або ребром, рухами чіткими, або двозначними, судомними або повільними. Між ними встановився новий вид діалогу: білі руки Великого Хана, вкриті пернями, відповідали стриманими порухами на жваві, рвучкі рухи купця. Порозуміння між ними зростало, і руки почали набирати стабільних положень, кожне з яких відповідало порухові душі, у їхніх змінах та повторях. І тоді як словник речей поновлювався відповідно до зразків товарів, набір німих коментарів прямував до того, щоб закритися й завмерти. Та й утіха від того, щоби вдаватися до тих коментарів, із часом меншала в них обидвох: під час своїх розмов вони більшість часу залишалися німими й нерухомими.

III.

Кубілай Хан зауважив, що міста Марко Поло були подібними між собою, так, ніби перехід від одного до іншого означав не подорож, а заміну елементів. Тепер від кожного міста, описуваного йому Марко Поло, думки Великого Хана самостійно вирушали в подорож і, розібравши місто шматок за шматком, відновлювали його з інший спосіб, замінюючи складові частини, пересуваючи та перевертаючи їх.

Марко тим часом продовжував звітувати про свою мандрівку, але імператор його більше не слухав і перебив:

— Відтепер це я описуватиму міста, а ти перевірятимеш, чи вони існують і чи вони такі, як я їх собі вимислив. Я почну, розпитуючи тебе про ступінчасте місто над бухтою у формі півмісяця, над яким дме вітер сирого (гарячий сильний вітер у басейні Середземного моря із Сахари та Аравійської пустелі, з італійської. — Прим. перекл.). Розповідай тепер про кілька див, що є у нього: скляна, завбільшки із собор водойма для спостережень за плавбою та польотами летючих риб і відповідних пророчих висновків; пальма, листки якої звучать на вітрі, мов арфа; площа, оточена мармуровим столом у формі підкови, зі скатертиною так само із мармуру та з мармуровими стравами й напоями.

— Володарю, ти був відволікся. Я власне про це місто оповідав тобі, коли ти мене перебив.

— Воно тобі знайоме? Де воно? Як воно називається?

— У нього немає ні ймення, ні місцезнаходження. Повторюю тобі причину, з якої я його описував: із числа уявлюваних міст належить виключити ті, що їх елементи складаються до купи без якогось зв'язку між собою, без певного внутрішнього правила, перспективи чи певних слів. З містами, це так, як зі снами: усе уявне можна побачити уві сні, але й найнесподіваніший сон — це ребус, що приховує якесь бажання, або ж його протилежність, страх. Міста, як і сні, побудовані з бажань та страхів, навіть якщо й нитка слів їхньої розмови таємна, їхні правила безглузді, їхні перспективи облудні, і кожна річ там приховує якусь іншу.

— У мене немає ні бажань, ані страхів, — заявив Хан, — і сні мої утворені або моїми думками, або випадковостями.

— Міста також вважають, що вони — витвір думок або випадковостей, проте ані одного, ні іншого не вистачить, щоб їхні мури змогли вистояти. Насолоджуєшся ти не сімома чи сімдесятьма сімома дивами міста, а відповіддю, що воно дає на якесь із твоїх запитань.

— Або ж на запитання, яке воно саме тобі ставить, примушуючи тебе відповідати, ніби Фіви вустами Сфінкса.

Міста й бажання. 5.

Через шість днів та сім ночей подорожі звідти ти прибуваєш у Зобейду, біле, залите місячним сяйвом місто, із вулицями, замотаними одна довкола іншої, мов у якомусь клубку. Ось що розповідають про його заснування: у чоловіків різних народів був однаковий сон, вони бачили, що якась жінка серед ночі біжить незнайомим містом, бачили її зі спини, у неї було довге волосся, і була вона зовсім гола. Їм снилося, ніби вони її переслідують. Врешті-решт кожен із них її загубив. Після цього сну всі вони подалися на пошуки того міста; його вони не знайшли, але знайшли один одного; і вирішили збудувати таке місто, як уві сні. У розташуванні вулиць кожен відтворив шлях своєї гонитви; на місці, де він втратив слід утікачки, просторові співвідношення та стіни кожен розмістив інакше, ніж уві сні, таким чином, щоби вона більше не змогла втекти.

Це й було те місто Зобейда, де вони оселилися, очікуючи, що однієї ночі ця сцена повториться знову. Жоден із них ні вві сні, ні уяв жінки більше не бачив. Вулицями міста були ті вулиці, якими вони щодня ходили на роботу, вже без будь-якого зв'язку із гонитвою того сну. Її, втім, уже давно забули.

Нові чоловіки прибули з інших країв, й у них був сон, подібний до їхнього, і в місті Зобейда вони розпізнавали щось із вулиць свого сну, вони змінювали місця аркад і сходів, щоб ті якнайбільше були подібними на шлях переслідуваної жінки і щоб на місці, де вона зникла, у неї вже не було куди втекти.

Перші прибульці не розуміли, що притягує цих людей у Зобейду, у це брідке місто, у цю пастку.

Міста і знаки. 4.

Із усіх мовних змін, з якими подорожньому доводиться зустрітись у далеких краях, жодна не може зрівнятися із тією, що чекає його у місті Іпатія, тому що зміна та стосується не слів, а речей. Я увійшов в Іпатію одного ранку, магнолієвий сад віддзеркалювався у блакитних лагунах, я серед живоплотів прямував далі, упевнений, що зустріну прекрасних юних дам під час їхньої купелі: але під водою краби на дні вигризали очі самогубців із каменем на шиї та зеленим від водоростей волоссям.

Відчувши себе ошуканим, хотів я вимагати справедливості у султана. Я піднявся порфіровими сходами палацу із найвищими куполами і пройшов шість вкритих майолікою дворів із водограями. Центральна зала була відгороджена залізними ґратами: каторжани із чорними ланцюгами на ногах підіймали базальтові брили з копальні, що відкривалася з-під землі.

Мені не залишалося нічого іншого, як податися розпитувати філософів. Я увійшов до великої бібліотеки, але загубився серед книжкових полиць, що розвалювалися під вагою пергаментних палітурок, пішов слідом за алфавітним порядком уже зниклих алфавітів, горою й низом – коридорами, вузькими східцями та містками. У найвіддаленішому кабінеті папірусів, у клубах диму мені з'явилися отетерілі очі якогось молодика, він простягнувся на рогожі, не відриваючи вуст від люльки з опієм.

– А мудрець де?

Курець показав за вікно. Там був сад із дитячими забавами: кеглями, гойдалкою, дзигю. Філософ сидів на травичці. Він сказав:

– Знаки утворюють мову, але не ту, що про неї ти думаєш, ніби знаєш.

Я зрозумів, що повинен звільнитися від образів, які мені звіщували розшукувані мною речі: лише тоді мені вдасться збагнути мову Іпатії.

Тепер досить мені почути іржання коней чи ляскання батогів, як мене вже пробирає любовна дрож: в Іпатії ти мусиш зайти до конюшень і до манежів, аби побачити прекрасних жінок, які сідають у сідло з оголеними стегнами та понужами на литках, і як тільки наближається молодий чужинець, вони рвучко перекидають його на сіно чи купу тирси і придушують твердими пиптиками своїх грудей.

І коли душа моя не шукає іншої поживи та іншого збудника, ніж музика, то я знаю, що шукати її слід на кладовищах: музики переховуються у могилах; від однієї ями до іншої перегукуються трелі флейти й акорди арф.

Звісно, що й в Іпатії колись прийде день, коли моїм єдиним бажанням буде поїхати геть. Я знаю, що мені не слід сходити у порт, а піднятися на найвищий зубець цитаделі й чекати, поки там угорі не пройде корабель. Але ж чи пройде коли-небудь? Немає мови без обману.

Міста тонкі. 3.

Чи Армілла саме така тому, що незакінчена, чи тому, що зруйнована, чи, може, стоять за тим усім якісь чари, або лише якийсь каприз, я того не відаю. Річ у тім, що у неї немає ані мурів, ані стель, ані підлог: у неї немає нічого, що робило б її схожою на місто, за винятком водогінних труб, що вертикально здіймаються там, де б належалося бути помешканням, і горизонтально розгалужуються там, де б належалося бути поверхам: ліс труб, що закінчуються кранами, душевими, сифонами, водозливами. На тлі неба біліє якась умивальниця або ванна для купелі чи ще якийсь начиння з майоліки, ніби залишені висіти на гіллі перестиглі фрукти. Можна було б подумати, що інженери-гідраліки закінчили свою роботу і подалися геть до прибуття мулярів або ж що

їхне устаткування, незруйновне, вистояло якусь катастрофу, землетрус чи руйнацію термітів.

Хоча вона й була покинута чи ще до того, як у ній почали жити, чи то вже опісля, Армїллу не можна назвати зовсім безлюдною. У будь-яку годину, звівши погляд поміж усіх тих водогінних труб, нерідко можна помітити одну або й кількох молодих жінок, струнких, невисокого зросту, які ніжаться у ваннах, вигинаються дугою під душами, підвішеними у порожнечі, здійснюють обмивання або ж витираються, напахуються чи розчісують перед дзеркалом своє довге волосся. На сонці іскряться розбризкані душем нитки води, струмені з кранів, цівки, бризки, піна з губок.

Ось до якого дійшов я пояснення: потоками води, пропущеними через труби-водогони Армїлли, оволоділи німфи та наяди. Призвичаєні підніматися підземними венами-судинами, вони легко проникли у нове водне царство, виливаючись зі стократ розмножених джерел, знаходячи нові дзеркала, нові ігри, нові способи насолоджуватися водою. Можливо, що це їхня навала прогнала людей, а можливо, що Армїлла була збудована людьми, як дар-обітниця, щоб задобрити німф, обурених кривдою, вчиненою воді. Так чи інакше, тепер здається, що вони задоволені, оті жіночки: над ранок чути, як вони співають.

Міста і обмін. 2.

У Хлої, місті великому, перехожі на вулицях не знайомі між собою. Коли вони бачаться, то уявляють собі один про одного тисячі речей, зустрічі, що могли б відбутися між ними, розмови, несподіванки, пестощі, образи. Проте ніхто ні з ким не вітається, погляди перетинаються на мить і тут же уникають один одного, шукаючи інших поглядів, ані на мить не зупиняючись.

Ось проходить дівчина, гойдаючи парасолькою на плечі і злегка погойдуючи округлими стегнами. Проходить вбрана у чорне жінка, ніяк не приховуючи, скільки їй років, із неспокійними очима під вуаллю, із тремтячими вустами. Проходить татуйований з голови до ніг велетень; проходять білоголовий молодик; карлиця; дві близнючки, зодягнуті у корали. Щось пробігає між ними, відбувається обмін поглядами, подібний до ліній, що пов'язують одну фігуру з іншою і зображають стрілки, зірки, трикутники, аж поки якоїсь миті всі комбінації не вичерпаються і вже інші персонажі виходять на сцену: сліпець із гепардом на ланцюгу, куртизанка з віялом зі страусового пір'я, ефеб (у Давній Греції юнак, який навчався військовій справі, риториці та філософії. — *Прим. перекл.*), огрядна тітка. І так між тими, хто випадково опиняється разом, ховаючись під портиком від дощу, або збиваючись до купи під базарним шатром, або зупиняючись, щоб послухати на майдані оркестр, відбуваються зустрічі, трапляються спокуси,

злягання, оргії, не обмінюючись при цьому й словом, не торкаючись і мизинцем один одного, майже не підводячи очей.

Хтивє тремтіння безперервно проймає Хлою, найцнотливіше з усіх міст. Якби чоловіки й жінки почали проживати свої швидкоплинні сни, кожен привид перетворився би в особу, із якою можна було б розпочати свою історію переслідувань, лукавостей, непорозумінь, чвар, утисків, і карусель фантазій зупинилася б.

Міста і очі. 1.

Стародавні люди побудували Вальдраду на берегах озера — веранди будинків суцільними рядами тісняться там одна понад одною, а розташовані високо над водним плесом вулиці виходять на озеро паретами з балюстрадою.

Тож під'їжджаючи, мандрівець бачить два міста: одне справжнє, над озером, й інше — відображене, у перевернутому вигляді. Нічого не існує і не відбувається в одній Вальдраді, чого б інша Вальдрада не повторювала, адже місто було збудоване так, щоб кожна її точка відображалася у цьому своєму дзеркалі і Вальдрада внизу у воді вміщує не лише усі заглибини й виступи на фасадах будівель над озером, але й інтер'єри покоїв зі стелями та підлогами, глибинною перспективою коридорів, дзеркалами на шафах.

Мешканці Вальдради знають, що кожний їхній вчинок — це власне і цей вчинок, і його дзеркальний образ, якому властива особлива достойність усякого образу, і це усвідомлення не дозволяє їм ані на мить віддатися на волю випадковості й забуття. І навіть тоді, коли коханці з їхніми оголеними тілами перевертаються, щільно торкаючись шкіри одне одного, шукаючи, як розташуватися так, щоб добути побільше утіхи один від одного, і навіть тоді, коли убійники встромляють ножа у темні вени на шиї, і чим більше цебенить закипіла кров, то тим глибше занурюють вони углиб лезо між сухожиллями, значення мають не стільки ті їхні злягання чи душогубства, як злягання чи душогубства їхніх прозорих і холодних образів у дзеркалі.

Іноді дзеркало збільшує вартість речей, іноді її заперечує. Не все, що виглядає вартісним перед дзеркалом, може витримати процес відображення. Два міста-близнюки не однакові, оскільки ніщо із того, що існує або трапляється у Вальдраді, не є симетричним: кожному обличчю і порухові відповідають із дзеркала обличчя і порухи перевернуті, точка за точкою. Дві Вальдради живуть одна для одної, безперервно дивлячись одна одній у вічі, але ніякої взаємної любові тут немає.

Великий Хан бачив уві сні місто: і от він описує його Маркові Поло:

— Розташований входом на північ порт лежить у глибокій тіні. Високі пристані стоять над чорною водою, що б'ється у борт кораблів; вниз тут спускаються кам'яні сходи, слизькі від водоростей. Змашені дьогтем човни очікують на якорі відпливаючих — ті затримуються на спуску, щоб попрощатися зі своїми родинами. Прощаються мовчки, але проливають сльози. Прохолодно; всі накинули на голову хустини. Окрик човняра припиняє будь-які зволікання; подорожній зіщулювся на носі човна і починає віддалятися, дивлячись на купку людей, які залишилися; з берега вже неможливо розрізнити риси обличчя; мрячно; човен наближається до корабля на якорі; по драбинці піднімається маленька фігурка; вона зникає; чути, як підіймають заіржавілий ланцюг, коли той з рипом заходить у клюз (якірний отвір. — Прим перекл.). Залишені на березі визирають через насип над хвилерізами пристані, щоби слідкувати очима за човном, аж поки той не сховається за мисом; вони востаннє розмахують клаптем білої тканини.

— Вирушай у подорож, досліди все узбережжя і розшукай це місто, — каже Хан до Марко. — Потім повертайся і скажи мені, чи сон мій відповідає дійсності.

— Пробач мені, володарю: немає жодного сумніву, що рано чи пізно я сяду на корабель на тій пристані, — каже Марко, — але я не повернуся, щоби звідомити тобі про це. Місто існує, й у нього є один простий секрет: воно знає лише від'їзди і не знає повернень.

IV.

Міцно стуливши вустами мундштук бурштинової люльки, поклавши бороду на всипані аметистами коралі, нервово підібгавши великі пальці ніг у шовкових пантофлях, Кубілай Хан слухав звідомлень Марко Поло, не піднімаючи повік. Були то вечори, коли на серці його каменем висів дух гіпохондрії.

— Твої міста не існують. Можливо, що вони ніколи й не існували. Вони точно ніколи не існуватимуть. Навіщо ти розважаєш мене утішливими байками? Я добре знаю, що моя імперія загниває, мов труп у болоті, зараза від якого засмерджує як вороння, що клює його, так і проростаючі бамбукові пагони, угноєні його трупною рідиною. Чому ти не говориш мені про це? Чому ти обдурюєш татарського імператора, чужинцю?

Поло знає, як підтримати чорний гумор володаря.

— Так, імперія хвора, і що ще гірше, вона намагається при звичаїтись до своїх лих. Мета моїх досліджень ось яка: вивчаючи сліди щастя, які ще проглядаються, я вимірюю його нестачу. Якщо ти хочеш знати, яка темрява довкола тебе, то повинен зосередити погляд на слабких вогнях у далечині.

Проте часами Хана охоплювали приступи ейфорії. Він підводився на подушках, довгими кроками міряв килими, розстелені на квітниках у нього під ногами, визирав за балюстради терас, щоб охопити напівзатмареним поглядом обшир королівських садів, освітлених підвішеними на кедрах ліхтарями.

— І все-таки я знаю, — казав він, — що моя імперія створена з кристалічної матерії і вона збирає до купи свої молекули згідно з бездоганним порядком. Посеред булькотіння елементів набирає форми чудовий надтвердий діамант, величезна гора, огранована і прозора. Чому твої враження від подорожі зупиняються на оманливих зовнішніх виявах і не вловлюють цей нестримний процес? Чому ти гаєш час на непотрібну меланхолію? Чому приховуєш від імператора велич його долі?

А Марко:

— Тоді як за твоїм наказом, володарю, місто, одне-єдине, кінцеве, підіймає свої бездоганні мури, я збираю попіл інших можливих міст, які зникають, щоби дати йому місце, і їх уже більше не можна ані відбудувати, ні пригадати. Лише коли ти пізнаєш ті залишки нещастя, якого не здатен відшкодувати жоден коштовний камінь, то лише тоді зможеш вирахувати точне число каратів, що їх повинен заважити кінцевий діамант, і ти від самого початку не помилишся у розрахунках свого проекту.

Міста і знаки. 5.

Ніхто краще від тебе не знає, мудрий Кубілаю, що ніколи не можна плутати місто зі словами, що його описують. І все-таки між одним та іншим існує зв'язок. Якщо я описуватиму тобі Олівію, місто, багате своїми виробами та прибутками, то щоб повідомити про його процвітання, у мене нема інших засобів, ніж як говорити про палаци філігранної роботи з обшитими бахромою подушками на підвіконні розділених середниками вікон; за ґраткою патію поливалка розбризкує струмені води, зрошуючи лужок, на якому білий павич розпускає свій хвіст. Але з такої бесіди ти швидко розумієш, як Олівія занурилась у хмару кіптяви та лою, який прилипає до стін будинків; розвертаючись у тісняві вулиць, причепи притискають пішоходів під самі стіни. Якщо мені потрібно розповісти тобі про працьовитість мешканців, то я говоритиму про майстерні лимарів, де відгонить шкірою, про жінок, які теревенячи тчуть килими з рафії (цупкі волокна з листків невисокої пальми з великим листям. — *Прим. перекл.*), про підвісні канали, вода з яких зривається водоспадами, рухаючи лопаті млинів: проте образ, який ці мої слова викликають у твоїй просвітленій свідомості — це жест, із яким шпindel (головний верстатний вал. — *Прим. перекл.*) підтягають до зубців фрези, тисячі рук повторюють його тисячі разів із

чітко визначеною для кожної зміни швидкістю. Якби мені треба було пояснити тобі, яким чином дух Олівії тягнеться до вільного життя та до щонайвишуканішої цивілізованості, то я говоритиму тобі про дам, які, оспівуючи ніч, плывуть на яскраво освітлених каное поміж берегами смарагдового гирла ріки; та це лише для того, аби нагадати тобі, що у передмістях, де на берег щовечора виходять чоловіки й жінки, подібні до вишикуваних шерезами сновид, завжди знайдеться хтось такий, хто в темряві вибухає сміхом, даючи поштовх жартам та дошкульним зауваженням.

А цього ти, мабуть, не знаєш — щоб говорити про Олівію, інших слів я би й не міг ужити. Якби й справді існувала Олівія із середниками та павичами, лимарями та килимарями, каное та річковими гирлами, то була б це жалюгідна діра, чорна від мух, і, щоб описати її, мені слід би було вдаватися до метафор про кіптяву, про рип коліс, про щоразу повторювані жести, про ехидні зауваги. Обман — не в словах, а в речах.

Міста тонкі. 4.

Місто Софронія складається із двох міст-половинок. В одній є великі американські гірки зі стрімкими горбами, карусель із ланцюгами у вигляді сонячних променів, колесо із клітьми, що обертаються, колодязь смерті із перевернутими головою вниз мотоциклістами, купол цирку зі звисаючим посередині кетягом трапецій. Інша половина міста — із каменю, мармуру та цементу, із банком, фабриками, палацами, ризницею, школою та всім іншим. Одне із міст-половинок — застигле, а інше — тимчасове, і коли час його зупинки скінчився, то місто викорчовують, розбирають і відвозять геть, щоб пересадити його на порожніх теренах іншої половини міста.

І так щороку надходить днина, коли різнороби знімають мармурові фронтони, валять кам'яні мури, цементові пілони, розбирають міністерство, монумент, доки, нафтоочисний завод, шпиталь, вантажать їх на причепи, щоб від однієї площі до іншої пройти слідом за щорічним планом подорожі. А тут на місці залишається пів-Софронії зі стрілецькими тирами й каруселями, із завислим у повітрі зойком із перекинутого догори ногами вагончика на американських гірках, і вона починає рахувати, скільки місяців і скільки днів їй треба чекати, доки не повернеться караван і життя знову не забуває.

Міста і обмін. 3.

Увійшовши на землі, де столицею — Євторпія, мандрівець бачить не одне, а багато міст, однакових за розміром; мало чим відрізняючись між

собою, вони розкидані на високому, горбистому плоскогір'ї. Євторпія — це не якесь одне, а всі ці міста разом узяті; лише одне з них заселене, інші — порожні; і так повторюється по черзі з кожним із них. Зараз розповім вам, як саме. У той день, коли мешканці Євторпії відчувають, що їх охопила втома, і ніхто вже більше не може терпіти своє ремесло, своїх батьків, свій дім і свою вулицю, борги, людей, з якими треба вітатися, або які з тобою вітаються, то всі мешканці вирішують тоді переселитися в сусіднє місто, що стоїть там і чекає на них, порожнє й зовсім як нове, де кожен прибере собі інше ремесло, візьме іншу жінку, побачить, відчиняючи вікно, інший пейзаж, проводитиме вечори серед інших розваг, з іншими друзями, лихословлячи по-іншому. І таким чином життя їхнє й повторюється, від переїзду до переїзду, між містами, що своїм розташуванням, пологістю ґрунту, річковими течіями чи вітрами трохи відрізняються одне від одного. Оскільки суспільство їхнє організоване без великих майнових чи правових відмінностей, то переходить від однієї діяльності до іншої відбуваються без особливо великих потрясінь; багатоманітність забезпечено стількома дорученнями, що протягом життя хтось дуже рідко повертається до свого колишнього ремесла.

І ось таким чином місто знову й знову проживає те саме життя, пересуваючись угору й униз по своїй порожній шахівниці. Мешканці породжують декламувати ті самі сцени зі зміненими акторами; переказують ті самі репліки із трохи зміненими акцентами; роззявлюють по черзі роти із такими самими позіхами. Єдина поміж усіх міст імперії Євторпія залишається тотожною сама собі. То Меркурій, бог мінливості, що йому місто присвячене, створив таке двозначне чудо.

Міста і очі. 2.

Від настрою того, хто розглядає місто Земруда, набирає воно своєї форми. Якщо ти ним проходиш насвистуючи, із задертим догори носом, а він пливе собі за тим свистом, то пізнаєш місто знизу вгору: підвіконники, занавіси, що тріпочуть на вітрі, водограї. А коли проходиш, понуривши голову і міцно стиснувши кулаки, то погляд твій загубиться десь врівень із землею на водостічних ринвах, каналізаційних люках, риб'ячих кістках, шматках старого паперу. Не можна сказати, що якийсь із видів міста правдивіший від іншого, але ти почувеш, що про Земруду, яка вгорі, в першу чергу згадують ті, хто заглибився в неї внизу, пробігаючи щодня ті самі відрізки дороги й натрапляючи зранку на вчорашню нудьгу, осілу на стіни. Раніше чи пізніше для кожного з нас надходить день, коли ми опускаємо свій погляд, він тягнеться вздовж водостоків, і ми вже більше не можемо відірвати його від бруківки. Не виключений і протилежний випадок, але трапляється він значно рідше:

а тому ми продовжуємо кружляти вулицями Земруди з очима, які тепер вишукують під пивницями, фундаментами, колодязями.

Міста і ймення. 1.

Небагато міг би я сказати тобі про Аглауру крім того, що мешканці самі повторюють від віку: називають вони цілу низку чеснот, що увійшли в приказку, ну й недоліків, вже також приказкових, кілька дивацтв та пару прикладів щонайретельнішого дотримання правил. Давні спостерігачі, а їх немає причин підозрювати у неправдивості, приписали Аглаурі той властивий їй тривкий набір якостей, порівнюючи їх, звісно ж, із якостями інших міст тих часів. Ані Аглаура, про яку говорять, ні Аглаура, яку ми бачимо, відтоді, мабуть, надто не змінилися, однак те, що було ексцентричним, стало буденним, а дивацтвом стало те, що вважалося нормою, і чесноти та вади втратили свою досконалість чи неславу в суголоссі перерозподілених іншим чином вад та чеснот. У цьому сенсі те, що говорять про Аглауру, не є правдивим ані на крихту і тим не менше із нього утворюється чіткий та цілісний образ міста, тоді як у розрізнених висновків, зроблених, коли живеш у місті, якогось змісту набагато менше. Результат ось який: місто, про яке говорять, має вдосталь необхідного для існування, тоді як існує у набагато меншій мірі місто, існуюче на його місці.

Отож якби я захотів описати тобі Аглауру на підставі того, що сам бачив і особисто пережив, то повинен був би сказати, що місто це безбарвне, без свого власного характеру, засноване там навмання. Але й ось що не відповідало б істині: у певні години, на деяких відрізках вулиці перед тобою відкривається підозрілий натяк на щось неповторне, рідкісне, а може бути, чудове та розкішне; ти, може, й хотів би сказати, що це таке, але все сказане дотепер про Аглауру зв'язує слова і змушує тебе лише щось повторювати, а не розказувати.

А тому мешканці й далі вірять, що живуть ув Аглаурі, яка виростає тільки з імені Аглаура, і не помічають тієї Аглаури, яка росте на землі. І навіть мені, який хотів би у своїй пам'яті розрізнити ці два міста, не залишається нічого іншого, як говорити тобі лише про одне, тому що спогад про інше за браком слів, потрібних для його фіксації, розвіявся.

— Відтепер це я описуватиму міста, — сказав Хан. — А ти під час своїх подорожей перевіриш, чи вони існують.

Однак міста, відвідані Марко Поло, завжди відрізнялися від вигаданих імператором.

— І все ж я подумки створив модель міста, із якого можна вибудувати всі можливі міста, — промовив Кубілай. — Воно вміщує все, що відповідає нормі. Оскільки існуючі міста відхиляються від норми в

різній мірі, мені достатньо передбачити винятки із норми і полічити найімовірніші комбінації.

— Я теж придумав модель міста, із якого вибудовую всі інші міста, — відповідає Марко. — Це місто, складене лише із винятків, виключень, суперечностей, невідповідностей, різного безглуздя. Якщо таке от місто — щонайнеможливіше, то при зменшенні числа ненормальних елементів зростає ймовірність того, що місто й справді існує. Отож досить того, щоб я усунув винятки зі своєї моделі, і незалежно від напрямку чи від способу я дійду до одного з міст, які, хай завжди лише як виняток, існують. Проте я не можу поширити цю свою операцію поза певні межі: я отримав би міста занадто правдоподібні, щоб вони могли бути справжніми.

V.

Із високої балюстради царського палацу Великий Хан дивиться, як зростає його імперія. Спочатку розтягнулася лінія кордонів, охоплюючи завойовані території, проте на шляху передових полків зустрічалися напівпустельні землі, жалюгідні села з халупами, багністі ділянки, де погано проростає рис, німічне, кволе населення, висушені ріки, очерети. «Вже час, коли моїй імперії, занадто розбухлій назовні, — думав Хан, — слід зростати ізсередини», і він мріяв про гранатові гаї зі стиглими плодами, на яких тріскає шкірка, про запечених на рожоні зебу (вид свійської рогатої худоби в Африці, Індії та Малій Азії, з невеликим жировим горбом під гривою. — Прим. перекл.) зі стікаючими із них краплями лою, про металоносні жили, рясно проступають на зсувах ґрунту блискучими самородками.

Тепер після багатьох врожайних років комори заповнено. Вийшли з берегів ріки пронесли цілі ліси колод, призначених для підтримки бронзових покрівель у храмах та палацах. Каравани рабів через увесь континент перемістили гори мармуру-змійовика. Великий Хан споглядає імперію, вкритую містами, що тяжіють над землею й людьми, пересичені багатствами та вуличним рухом, імперію, перевантажену прикрасами й повинностями, занадто ускладнену механізмами та ієрархіями, роздуту, напружену, обважнілу.

— Це власна вага рочавлює імперію, — думає Кубілай. І у його снах тепер з'являються міста легкі, мов паперові змії, міста ажурні, ніби мереживо, міста прозорі, ніби москітна сітка, міста, наче прожилки листя дерев, наче лінії руки, філігранні міста, які можна побачити крізь непрозору й оманливу товщу тих снів.

— Розповім тобі, що за сон бачив я цієї ночі, — каже він до Марко. — Посеред жовтої рівнини, всіяної метеоритами й валунами, я здалеку побачив, як здійснюються вгору шпилі якогось міста, шпилі з

тонкими верхівками, зробленими так, що Місяць під час свого руху може примоститися то на одній, то на іншій із них, або гойдатися, зависнувши на тросах будівельних кранів.

А Поло йому: — Місто, про яке ти снів, це Лалага. Його мешканці розташували у нічному небі такі запрошення перепочити, щоб Місяць дав кожній речі у місті можливість рости, зростати без кінця й краю.

— Але є щось, чого ти не знаєш, — додав Хан. — На знак вдячності Місяць дав містові Лалага рідкісний привілей: зростати у легкості.

Міста тонкі. 5.

Якщо ви вирішили мені повірити, то тим краще. Зараз розповім вам, як влаштована Октавія, місто-павутина. Поміж двома стрімкими горами є провалля: місто розташоване над порожнечою, воно приєднане до країв прірви канатами, ланцюгами та містками. Ти або йдеш по дерев'яних поперечках, вважаючи, щоб не потрапити ногою у проміжки між ними, або чіпляєшся за вічка конопляного каната. Унизу немає нічого на сотні й сотні метрів: пробігає одна-дві хмарки; далеко внизу видніється дно прірви.

Основа міста — це сітка, призначена для переходів по ньому та для його підтримки. А все інше замість того, щоб здійматися вгору, підвішене знизу: мотуз'яні драбини, гамаки, будинки у вигляді лантухів, вішаки, тераси, подібні до гондол на повітряних кулях, бурдюки на воду, газові пальники, рожна, кошики на ливах, вантажні ліфти, душові кімнати, трапедії та кільця для ігор, канатні дороги, люстри, горщики зі звисаючою донизу рослинністю.

Підвішене над безоднею, життя мешканців Октавії не таке непевне, як у інших містах. Вони добре знають — більше певної межі їхня сітка витримати не зможе.

Міста і обмін. 4.

В Ерсілії, аби налаштувати відносини, що керують життям міста, мешканці натягають поміж краями будинків нитки: білі або чорні, або сірі, або чорно-білі, залежно від того, які стосунки вони позначають: родинні, торговельні, володарів і підлеглих, представницькі. Коли ниток стає так багато, що пройти між ними вже більше неможливо, мешканці йдуть геть: будинки розбирають; залишаються лише нитки та підпірки для них.

Отаборившись зі своїм начинням на схилі гори, втікачі з Ерсілії розглядають звідти безладне сплетіння натягнутих ниток та жердин, що піднімається над рівниною. Місто Ерсілія й далі там, а самі вони — ніхто.

Мешканці знову розбудовують Ерсілію в іншому місці. Вони плетуть із ниток подібну фігуру, бажаючи, щоб вона була й складніша, і в той самий час впорядкованіша від попередньої. Потім її покидають і переносяться ще далі самі й переносять свої будинки.

Таким чином, мандруючи землями Ерсілії, ти натрапляєш на руїни покинутих міст, у яких немає ні недовговічних міських мурів, ні гнаних вітром останків померлих: це павутиння заплутаних стосунків, що шукають певної форми.

Міста і очі. 3.

Після семиденної мандрівки лісистими краями подорожуючий до Бавкіді так і не бачить міста, але він дійшов до нього. Підтримують місто довжелезні диби, що на значній віддалі одна від одної здійсмаються над землею, зникаючи десь за хмарами. Піднімаються туди по драбинах. На землі мешканці показуються зрідка: усе необхідне вони вже мають там угорі і вважають за краще вниз не спускатися. Ніщо в місті не торкається землі за винятком оцих довгих, як у фламінго, ніг, на які воно оперте й, у сонячні дні, кутастих дірчатих тіней, що промальовуються на листі.

Про мешканців Бавкіді пропонується три гіпотези: нібито вони не навидять Землю; нібито шанують її настільки, що уникають із нею будь-якого контакту; нібито люблять її такою, якою вона була задовго до них і зі скерованими униз зоровими трубами та телескопами без утоми пильно вдивляються на неї, листочок за листочком, камінь за каменем, мурашка за мурашкою, захоплено споглядаючи свою власну відсутність.

Міста і ймення. 2.

Місто Леандра оберігають боги двох ґатунків. І одні, й інші такі маленькі, що їх і не видно, і такі численні, що й ліку їм нема. Одні пробувають побіч дверей будинків, усередині, біля вішаків та підставок на парасольки; при переїздах сімейства вони йдуть слідом за ним і влаштовуються у новому помешканні під час вручення ключів господарям. Інші перебувають на кухні, залюбки ховаються під казанками або в димарі, або в комірчині для віників, вони — невіддільна частина дому, і коли сім'я, яка там проживала, йде геть, вони залишаються з новими мешканцями; можливо, вони були там, ще коли й дому того не було, посеред бур'янів на ділянках під забудову, ховаючись у вкритих іржею бляшанках; якщо будівлю знесуть і на її місці поставлять подібний до казарми житловий будинок на п'ятдесят сімей, то їх можна буде знай-

ти у пропорційно збільшеній кількості, на кухні кожного помешкання. Щоб їх розрізнити, назвімо Пенатами одних і Ларами — інших.

Не можна сказати, що в будинку Лари завжди водяться із Ларами, а Пенати — з Пенатами: вони вчащають одні до одних у гості, разом проходжаються по гіпсових підвіконниках та по трубах центрального опалення, коментують події з життя сім'ї, запросто здійсмають поміж себе колотнечі, проте можуть цілими роками жити в мирі-злагоді; коли глянеш на них, вишикуваних у рядочок, то й відрізнити не можна, де одні, а де — інші. Лари бачили, як у стінах їхніх помешкань перед ними пройшли Пенати з найрізноманітнішими родоводами та звичками; Пенатам траплялося притерти собі місце пліч-о-пліч з гордовитими Ларами чудових, уже занепалих палаців, а також із вразливими та недовірливими Ларами бляшанкових халуп.

Справжня суть Леандри — це предмет безкінечних дискусій. Пенати вважають, що це вони — душа міста, навіть якщо й прибули вони лише минулого року, і що вони заберуть Леандру з собою, коли емігруватимуть. Лари вважають Пенатів за тимчасових гостей, докучливих і нахабних; справжня Леандра — вона їхня, це вона надає форми всьому, що вміщує, це Леандра, яка була тут ще до того, як прибули ці зухвалі чужинці, і такою вона й залишиться, коли всі вони звідси заберуться.

Спільне у них ось що: що б не трапилось у сім'ї й у місті, вони мають за що його покритикувати, Пенати приплітають старших, діда-прадіда, тіток батька й матері, сімейство, яке тут колись мешкало, а Лари — те середовище, що тут існувало, доки його не зруйнували. Проте не можна сказати, що вони живуть лише спогадами: вони вигадують проекти кар'єри, яку робитимуть діти, коли стануть дорослими (Пенати), або фантазують про те, що б то могло статися з цією хатою або цією ділянкою (Лари), якби ці останні потрапили в добрі руки. Якщо прислухатися, особливо вночі, у хатах Леандри, то чуєш, як вони нишком шепочуться, швидко-швидко, один на одного цитюкають, обмінюються ущипливими словами, пирхають та глузливо підсміхаються.

Міста і мертві. 1.

У Меланії завжди, коли вийдеш на площу, то опиняєшся прямисінько в розпалі якоїсь розмови: хвалько-солдат і нероба-дармоїд, виходячи із якихось дверей, зустрічають молодого марнотратника та повію; або ж батько-жмикрут на порозі дає останні настанови закоханій доньці і його перебиває непутящий наймит, який повинен віднести звідниці білетик. Повертаєшся в Меланію через багато років і натрапляєш на ту саму розмову — вона продовжується; тим часом померли нероба, повія, скупий батько; а їхні місця позаймали хвалькуватий солдат, закохана донь-

ка, дурнуватий наймит, натомість їх, у свою чергу, замінили лицемір, повірниця, астролог.

Населення Меланії поновлюється: співбесідники один за одним умирають, а тим часом народжуються ті, хто, в свою чергу, займе місце у розмові, хто в одній ролі, а хто — в іншій. Коли хтось цю роль змінює, або назавжди покидає площу, або ж вступає туди уперше, то виникає справжня ланцюгова реакція, аж поки всі місця не буде розподілено по-новому; а тим часом роздратованому стариганові продовжує відповідати молода дотепна наймичка, лихвар безупину переслідує позбавленого спадку юнака, мамка-годувальниця втішає свою пасербицю, навіть якщо ніхто з них не матиме ті самі очі й той самий голос, що були у них і в попередній сцені.

Часом трапляється, що один співбесідник у той самий час виконує дві або й більше ролей: тирана, добродія, післанника; або ж буває, що якась роль подвоюється, помножується, на неї призначають сто, тисячу мешканців Меланії: три тисячі — на лицеміра, тридцять тисяч — на дармоїда, сто тисяч — на зубожілих королівських дітей, які очікують на визнання підлеглих.

Із плином часу ролі також уже більше не точно ті самі, що й колись: звісно ж, що дія, яку вони рухають уперед за допомогою інтриг та сценічних ефектів, поступово наближається до певної фінальної розв'язки, навіть коли здається, що клубок стає усе заплутанішим і перешкоди зростають. Коли хто визирне на площу в кілька послідовних моментів, то почує, що від однієї дії до іншої діалог змінюється, навіть якщо життя мешканців Меланії й занадто короткі, аби це зауважити.

Марко Поло описує міст, камінь за каменем.

— Але який саме камінь втримує міст? — питає Кубілай Хан.

— Міст підтримується не тим чи іншим каменем, — відповідає Марко, — а лінією арки, яку вони всі утворюють.

Кубілай Хан замовк, міркуючи. А потім додав:

— Навіщо ти розповідаєш мені про камені? Мене цікавить лише арка.

Поло відповідає:

— Без каменів немає арки.

VI.

— Чи доводилося тобі коли-небудь бачити місто, подібне до цього? — запитав Кубілай Марко Поло, витягаючи вкриту персями руку із шовкового балдахіна на імператорському букентаврі (у Венеції «букентавром» називали святково прикрашену галеру венеційського

дожа, призначену для урочистих подій. — Прим. перекл.), щоб показати на мості, перекинуті дугою над каналами, на князівські палаци з мармуровими порогами, зануреними у воду, на метушню легких суден, що кружляють, рухаючись зигзагами під ударами довгих весел, на баржі, із яких на ринкові площі звантажують кошики з городиною, на балкони, тераси, куполи, дзвіниці, на вкриті розкішною зеленню сади на островах посеред сірої лагуни.

Імператор у супроводі свого вельможі-чужоземця відвідував Ханчжоу, давню столицю скинутих із престолу династій, останню перлину, оправлену в корону Великого Хана.

— Ні, володарю, — відповів Марко, — я б ніколи й уявити не міг, що може існувати місто, подібне до цього.

Імператор хотів уважно подивитися йому у вічі. Чужинець опустил погляд. Протягом всього дня Кубілай не вимовив і слова.

Після заходу сонця на терасах королівського палацу Марко викладав імператорові результати своїх дипломатичних місій. Зазвичай Кубілай Хан закінчував свій вечір, із напівзаплющеними очима куштуючи цих оповідей, аж поки його перший позіх не подавав знак учасникам урочистої процесії пажів запалити смолоскоти, щоб супроводжувати володаря у Павільйон Августійшого Сну. Проте цього разу виглядало на те, що Хан не збирається піддатись утомі.

— Розкажи мені про ще одне місто, — наполягав він.

— ...Вирушаючи звідти, ти три дні скачеш на коні у напрямку між вітрами бора (північно-східний вітер — Прим. перекл.) та левант (східний вітер. — Прим. перекл.) — знову почав говорити Марко, перераховуючи імена, звичай та товари численних країв. Його репертуар можна було б назвати невичерпним, та цього разу він повинен був здатися. Уже світало, коли він сказав:

— Володарю, тепер я вже розповів тобі про всі відомі мені міста.

— Залишається ще тільки одне, про яке ти ніколи не говориш.

Марко Поло похилив голову.

— Венеція, — промовив Хан.

Марко усміхнувся.

— І про що ж іще ти думав, я говоритиму з тобою?

Імператор і бровою не повів.

— Я, однак, ніколи не чув, щоб ти згадував її ймення.

А Марко:

— Щоразу, коли я описую якесь місто, то кажу щось про Венецію.

— Коли я питаю тебе про інші міста, то хочу чути, що ти говориш саме про них. І про Венецію, коли питаю тебе про Венецію.

— Аби розрізнити властивості інших міст, я повинен розпочати від якогось першого міста, присутнього неявно. Для мене це — Венеція.

— В такому разі тобі слід було би починати кожну розповідь про свої мандри від самого від'їзду, описуючи Венецію такою, як вона є, уся, цілком і повністю, не минаючи нічого, що ти про неї пригадуєш.

Вода в озері вкрилася легенькими брижами; мідний відблиск стародавнього палацу Сун дробився у мерехтливих віддзеркаленнях, подібних до листя дерев на воді.

— Образи у пам'яті, як тільки їх зафіксовано словами, стираються, — промовив Поло. — Може, я боюся за одним присідом повністю втратити Венецію, якщо говоритиму про неї. А можливо, що, говорячи про інші міста, я її вже потроху втратив.

Міста і обмін. 5.

У Смеральдіні, місті на воді, накладаються одна на одну і переплітаються сітка каналів та сітка вулиць. Аби потрапити із одного місця в інше, у тебе завжди є вибір між переїздом по суходолу та переїздом у човні: й оскільки найкоротша лінія між двома точками Смеральдіни — це не пряма, а зигзаг зі звивистими розгалуженнями, то кожному перехожому відкривається не просто два шляхи, а їх чимало, і кількість їхня ще більше зростає для тих, хто чергує переправи човном із пересадками на суходіл.

Тож мешканці Смеральдіни обезпечені від надокучливого ходіння кожен день тими самими вулицями. Ба більше: мережа переходів розташована не просто в одній площині: це безперервні підйоми і спуски по вузьких східцях, галереях, горбатих містках, підвісних вулицях. Комбінуючи відрізки різних переходів, чи то піднятих над землею, чи то прокладених по її поверхні, кожен мешканець може дозволити собі щодня насолоджуватися новим маршрутом, аби дійти у те саме місце. Найзвичайніші та найтихші життя Смеральдіни минають без будь-яких повторів.

Тут, як і всюди, найбільших обмежень дізнають ті, чиє життя по-вне пригод і таємниць. Коти, злодії й потаємні коханці Смеральдіни пересуваються найвищими і найбільш переривчастими шляхами, стрибаючи з даху на дах, спускаючись із лоджій на балкони та обережно, ніби канатохідці, обходячи дощові ринви. Зовсім унизу пробігають у темряві клоак пацюки, один за одним, хвостик у хвостик, разом із конспіраторами та контрабандистами: вони визирають назовні із каналізаційних люків та стічних канав, зникають десь за рогом у порожнинах стін та сліпих вуличках, перетягуючи із одного сховку в інший скоринки сиру, заборонені товари, бочки з гарматним порохом, пробираються через товщу міста, пронизаного плетивом підземних галерей.

Мапа Смеральдіни повинна була б умістити всі ці шляхи, позначені різнокольоровим чорнилом, шляхи тверді й текучі, видимі і приховані. Важче зафіксувати на такій мапі шляхи ластівок, які прорізують повітря понад дахами, зі складеними крилами спадають донизу вздовж невидимих парабол, відхиляються вбік, щоб проковтнути комара, підіймаються вгору спіралями, ледь-ледь торкаючи шпилі будівель, у кожній точці своїх повітряних стежин здіймаючись над усіма точками міста.

Міста і очі. 4.

Прибувши у Філліду, із задоволенням помічаєш, наскільки відрізняються між собою перекинуті через канали мости: двосхилі, криті, на палях, наплавні, висячі, з ажурними поручнями; наскільки різноманітні вікна виходять на вулицю: із середниками, мавританські, склеписті, стрілчасті, а понад ними люнети і розети (архітектурні форми, люнет — проріз у вигляді арки над дверима або вікнами, розета — малюнок-орнамент у вигляді квітки. — *Прим. перекл.*); яким тільки покриттям не викладено вулиці: бруківкою, великими плитами, щебенем, білою та блакитною плиткою. У будь-якому пункті місто відкриває поглядові якісь несподіванки: жмутик каперсів (вид чагарника. — *Прим. перекл.*), що випнувся з фортечних стін; статуї трьох цариць на консолях, цибулина бані, на шпиль якої нанизано три менші цибульки. «Щасливий той, хто щодня бачить Філліду на власні очі і ніколи не припинить роздивлятися речі, які вона вміщує», — вигукнеш ти, жалкуючи, що повинен покинути місто, ледь торкнувшись його своїм поглядом.

Утім трапилось так, що тобі довелося затриматись у Філліді й провести тут решту своїх днів. Незабаром місто в очах твоїх тьмяніє, зникають розети, статуї на консолях, бані. Як і інші мешканці Філліди, ти переходиш зигзагами від однієї вулиці до іншої, розрізняючи ті місця, куди падає сонячне світло, і ті, де лежить тінь, тут якісь двері, там якісь сходи, ослінчик, де можна поставити кошик, вибоїна, об яку можна спіткнутися, якщо не постерегтись. Решта міста — невидима. Філліда — це простір, у якому шляхи прокладають між точками, завислими у порожнечі: найкоротша дорога, щоб дійти до шатра такого купця, уникаючи віконечка такого кредитора. Кроки твої йдуть слідом не за тим, що поза твоїми очима, а за тим, що всередині, поховане, забуте: якщо із двох портиків один і далі видається тобі веселішим від інших, то це тому, що власне під ним тридцять років тому проходила дівчина з довгими гаптованими рукавами, або ж тільки тому, що у певні години світло падає на нього, як на той інший портик, що про нього ти не пригадуєш, де він і був.

Мільйони очей підводяться вгору — на вікна, мости, каперси, і перед ними — ніби чиста сторінка. Багато таких міст, як Філліда, яким удається уникнути будь-яких поглядів, хіба що ти застаєш їх зненацька.

Міста і ймення. 3.

Довго Пірра уявлялась мені укріпленим містом на підгір'ях довкола затоки, з високими вікнами та вежами, подібна до глибокої чаші, на дні

якої площа, а у центрі площі — колодязь. Я ніколи її не бачив. Це було одне із тих багатьох міст, куди я так ніколи й не доїхав і які уявляв собі тільки через їхнє ім'я: Євфразія, Оділія, Маргара, Жетулія. Була серед них і Пірра: відмінна від усіх інших, вона, як і кожне з них, в уяві моїй була неповторною.

Надійшов день, коли мої мандривники привели мене у Пірру. Тільки-но я ступив там ногою, як усе, що уявлялось мені, забулося; Пірра стала тим, чим є Пірра; і мені завжди здавалося, що моря з міста не видно, воно приховане за дюною на низькому хвилястому березі; що вулиці тут довгі і прямі, що невисокі, скупчені групками тут і там хатини чергуються зі складами деревини й тартаками; що вітер штовхає лопаті гідравлічних помп. Відтоді ім'я Пірра завжди викликає в моїй пам'яті цей краєвид, це світло, це дзижчання, це повітря, у якому літає жовтуватий пил; очевидно, що ймення означає саме це і що воно не могло означати нічого іншого.

Свідомість моя й далі вміщує велику кількість міст, яких я не бачив і не побачу ніколи, ймення, що несуть у собі або якусь фігуру, або фрагмент, або відблиск уявної фігури: Жетулія, Оділія, Євфразія, Маргара. Між ними є й місто, що височить над затокою, із площею, яка зусібіч оточує колодязь, однак я більше не можу назвати це місто по імені і не можу згадати, як я міг дати йому ім'я, яке означає щось зовсім інше.

Міста і мертві. 2.

Ніколи ще під час своїх мандрів не доїжджав я аж до Адельми. Коли я зійшов там на берег, уже вечоріло. На набережній моряк на льоту упіймав линву і накрутив її на бітенг (швартова тумба. — *Прим. перекл.*) — він був подібним до чоловіка, який служив зі мною у війську і тепер уже був мертвий. Була то година гуртової торгівлі рибою. Якийсь старий накладав на візочок кошик із морськими їжаками; мені видалося, що я впізнав його; коли я відвернувся, він зник у провулку, проте я збагнув, що він був подібний на одного рибалку; той був літньою людиною ще за часів мого дитинства, і його не могло бути серед живих. Мене збентежив вигляд зіщуленого на землі хворого на пропасницю з якоюсь рядниною на голові: у мого батька за кілька днів до смерті були такі самі жовті очі і така сама найжачена борода, як у того чоловіка. Я відвів погляд, більше не зважаючи на комусь його затримати.

Я подумав: «Якщо місто Адельма мені сниться, і там зустрічаються лише мертві, то такий сон наганяє на мене жах. Якщо Адельма — місто справжнє, і там мешкають живі люди, то досить буде й далі вдивлятися у них, аж поки подібність не зникне і не з'являться незнайомі обличчя, які приносять із собою тривогу. І в одному, і в іншому випадку ліпше, щоб я на них не дивився».

Овочівниця зважувала на безміні савойську капусту, кидаючи її потім до кошика, підвішеного до шворки, спущеної з балкона якоюсь дівчиною. Та була подібна до однієї дівчини з моїх рідних країв, через кохання вона збожеволіла і наклала на себе руки. Овочівниця підвела очі: то була моя бабуся.

Я подумав: «Одного разу надходить у житті така мить, коли серед знайомих тобі колись людей мертвих уже більше, ніж живих. І розум відмовляється сприймати інші лиця, інші вирази облич: на всі нові, що їх він зустрічає, розум накладає старі зліпки, для кожного він знаходить маску, яка підходить найкраще».

Вантажники вервечкою підіймалися сходами вгору, згинаючись під вагою сулій та барил: обличчя їхні було захищено під каптурами з мішковини. «Зараз вони ті каптури постягають, і я їх упізнаю», — думав я і з нетерпінням, і зі страхом. Але очей від них не відривав; тільки-но я кинув погляд на натовп, що юрмився у цих провулках, то побачив, як на мене здалека посунули неждани-негадані обличчя, вони пильно вдивлялись у мене, ніби бажаючи, щоб їх упізнали, ніби бажаючи мене впізнати, ніби вони вже мене впізнали. Можливо, для кожного з них і я був подібним до когось, хто вже був мертвий. Я ще тільки прибув ув Адельму і ось уже був одним із них, я перейшов на їхній бік, розгубившись посеред цієї швидкої зміни очей, зморшок, гримас.

Я подумав: «А може, Адельма — це місто, куди прибувають, коли вмираєш і де кожен віднаходить людей, яких колись знав. Це знак того, що й я — мертвий». І ще я подумав: «Це знак того, що потойбіччя — нещасливе».

Міста і небо. 1.

У Євдоксії, що своїми покрученими провулками, східцями, сліпими вуличками, халупами розкинулась і горою, і низом, зберігають килим, на якому можна оглянути справжню форму міста. На перший погляд ніщо не нагадує Євдоксію менше, ніж рисунок на килимі, де симетричні фігури повторюють свої мотиви вздовж прямих ліній та кілець, витканих яскравими стібками: можна бачити, як їхнє мінливе плетиво тягнеться по всьому рисунку. Але якщо затримати на килимі свій погляд, то переконаєшся, що кожній точці на ньому відповідає точка в місті і що всі речі, які є в місті, зазначено на рисунку килима, розташовані всі вони згідно зі своїми справжніми співвідношеннями, невловимі для ока — його відволікають безперервна метушня, штовханина й тиснява. Гармидер Євдоксії, ревіння мулів, плями кіптяви, запах риби — все це погляд твій вловлює в дуже вузькій перспективі; проте килим доводить, що існує точка, звідки місто виявляє свої справжні пропорції, геометричну схему, приховано наявну у його кожній найдрібнішій деталі.

Загубитися у Євдоксії легко: проте якщо ти уважно поглянеш на килим, то впізнаєш у кармазиновій, індиговій чи амарантовій нитці ту вулицю, яку шукав, і вона довгою окружною дорогою приведе тебе за багряню огорожу, що й є справжньою метою твоєї мандрівки. Кожен мешканець Євдоксії прирівнює незрушний порядок килима до свого власного образу міста, до своїх власних тривог і кожен може відшукати серед арабесок приховану відповідь, відшукати розповідь про своє життя, про повороти долі.

Оракула запитали про загадковий зв'язок між двома такими різними речами, як килим і місто. «Одне з них, — була відповідь, — має форму, надану богами вкритому зорями небу і орбітам, по яких обертаються світи; а інша є його приблизним відбиттям, як це й властиво кожному творінню людей».

Авгури (так у Давньому Римі називали віщунів. — *Прим. перекл.*) вже віддавна були певні, що гармонійний план килима повинен би мати божественну природу; у цьому власне сенсі й було витлумачено оракула, жодним суперечкам і місця не було. Однак ти можеш так само зробити протилежний висновок — що справжньою мапою Всесвіту мало би бути місто Євдоксія, таке, як воно є, пляма, яка безформно розпливається навсібіч, де криві вулиці, де будівлі валяться одна на одну у хмарах пилюки, де пожежі, де крики у темряві.

— ... То значить ця твоя подорож — це й справді подорож у пам'яті! Великий Хан був весь час насторожі, підскакуючи у гамаку щоразу, коли вловлював у розповіді Марко наймешний натяк на смуток.

— Це щоб звільнитися від тягаря ностальгії, ти подався так далеко! — вигукував він.

Або ж:

— Ти повертаєшся зі своїх експедицій, і трюм твоїй ущерть набитий гіркими жалями!

І додавав із сарказмом:

— Кажучи правду, бідненькі здобутки, як на купця Найяснішої Венеціанської Республіки!

Це й був той пункт, до якого прямували всі питання Кубілая про минуле й майбутнє, він уже з годину грався ними, як кіт із мишею, і зрештою притискав Марко до стіни, навалювався на нього, впершись йому коліном у груди і хапаючи за бороду:

— Ось що я хотів від тебе довідатись: признавайся, що за контрабанду перевозиш — стани душі, стан благодаті чи елегійний настрій!

Слова ці та дії були, мабуть, тільки уявними, тоді як вони обидва, мовчазні й нерухомі, розглядали, як дим повільно піднімається вгору з їхніх люльок. Часом, коли повівав вітерець, хмарка розсіювалась, а часом вона зависала в повітрі над ними; і відповідь була у цій хмарці. Коли подув вітру відносив дим геть, Марко

думав про імлу, що хмарою стелиться над морськими просторами, вкриває ланцюги гір, і коли вона розсіюється, то залишається сухе й прозоре повітря, являючи далекі міста. Його погляд хотів проникнути по той бік цієї куліси мінливих настроїв: форма речей краще розпізнається здалека.

А коли хмарка зупинялася, тільки-но впливши із вуст, густа і повільна, то тоді відсилала до іншого видува: випари, завислі понад дахами великих міст-метрополій, непроникна димова завіса, що не розсіюється, гнітючий ковпак міазмів над гудроновими дорогами. Це ані не легкий туман спогадів, ані не кришталева прозорість, а кіптява спалених життів утворює над містами шкаралупу, губку, роздуту живильною матерією, яка більше вже не рухається, закупорення минулого, теперішнього, майбутнього, яке обступило затверді існування, створюючи ілюзію руху: ось що знаходив ти під кінець подорожі.

VII.

КУБІЛАЙ: Я не знаю, коли в тебе був час відвідати всі ті краї, які ти мені описуєш. Мені здається, що ти ніколи й не ворухнувся із цього саду.

ПОЛО: Усе, що я роблю й бачу, набирає певного сенсу в уявному просторі, де панує той самий спокій, що й тут, така сама напівтемрява, така сама тиша, порушена тільки шелестом листя. У мить, коли я зосереджуюсь для роздумів, то завжди опиняюсь у цьому саду, в цю вечірню годину, перед твоєю августійшою особою, хоча й продовжую, ні на хвилину не зупиняючись, підніматися вгору зеленовою річкою, повною крокодилів, або рахувати діжки із соленою рибою, що їх спускають у трюм.

КУБІЛАЙ: Та я й сам не певен, чи то я перебуваю тут, проходжаючись серед порфірових водограїв, слухаючи відгомін водних струменів, чи то їду верхи на чолі свого війська, обливаючись потом, стікаючи кров'ю і завойовуючи краї, які ти повинен будеш описати, чи то відрубую пальці нападникам, які підіймаються вгору по стінах обложеної фортеці.

ПОЛО: Може, цей сад існує тільки в затінку наших опущених повік, і ми ніколи не припиняли — ти підіймати куряву на полях битв, а я торгуватися про мішки перцю по далеких торгах і базарах, проте щоразу, коли ми серед гамору, в гущі юрби заплющуємо очі, нам дано можливість відлучитися сюди, вратися у шовкові кімоно, аби обдумувати те, що бачимо й чуємо, аби підбивати підсумки, аби на віддалі міркувати.

КУБІЛАЙ: А може, ця наша розмова відбувається між двома голодранцями на прізвиська Кубілай Хан та Марко Поло, вони порпають-

ся на звалищі, громадячи докупи іржавий непотріб, клатті тканини та шматки паперу; оп'янівши від кількох ковтків низькопробного вина, вони бачать, як довкола них виблискують усі скарби Сходу.

ПОЛО: А може, від світу залишилися лише невизначний тер'їн, вкритий сміттєзвалищами, та висячий сад із королівського палацу Великого Хана. Це наші повіки їх відгороджують, але невідомо, що з них двох всередині, а що — назовні.

Міста і очі. 5.

Переїхавши бродом ріку, залишивши позаду перевал, зненацька опиняєшся перед містом Моріана, в якого алебастрові брами просвічуються у променях сонця, коралові колони підтримують інкрустовані змійовиком фронтони, в якого подібні до акваріумів скляні вілли, де тіні вкритих сріблястою лускою танцівниць пропливають під люстрами у формі медуз. Якщо це вже не перша подорож, то мандрівець знає, що у подібних до цього міст є зворотний бік: досить пройти яких півкола, і побачиш приховане обличчя Моріани: вкрита іржею залізна бляха куди тільки сягне око, мішковина, наїжачені цвяхами осі, чорні від кіптяви труби, гори бляшанок, глухі стіни, вкриті вилинялими написами, рами подертих солом'яних стільців, мотузки, придатні хіба на те, щоби повіситись на якійсь трухлявій бантині.

Від одного кінця до іншого здається, що місто продовжується у перспективі, помножуючи свій репертуар образів: проте у нього немає товщини, воно складається тільки з лицьового та зі зворотнього боку, ніби листок паперу, із фігурами з цього й того боку, які не можуть ані відірватись одна від одної, ані одна на одну подивитися.

Міста і ймення. 4.

Історія Клариси, славного міста, повна мук і страждань. Не один раз занепадала вона й знову розквітала, завжди вважаючи початкову Кларису за неперевершений зразок пишності й розкоші, порівняно з яким сучасний стан міста може викликати хіба скрушні зітхання при кожному оберті зірок на небосхилі.

Упродовж кількох століть занепаду спустошене чумними пошестями місто, страшенно підупале через обвали балок і карнизів та через зсуви ґрунту, вкрите іржею й захарашене через недбалість працівників ремонтних служб або через їхню відсутність, знову поволі заселялося — із підвалів та лігвищ з'являлися ордища тих, хто вцілів, вони кишили, наче пацюки, охоплені нестримним бажанням нищпорити і гризти, й одночасно призбирувати різний мотлох та складати докупи, подібно до птахів, які кладуть гніздо. Накидалися вони на все, що можна було

десь зняти і поставити на інше місце, щоб там слугувати якійсь іншій меті: парчеві завіси перетворювалися у простирадла; у поховальних урнах з мармуру садили васильки; видерті з вікон гінекеїв (жіноча частина будинку у Давній Греції. — *Прим. перекл.*) ґратки з кутого заліза вживали для запікання котячого м'яса на багатті з інкрустованого дерева. Складена до купи із порізаних шматків уже непридатної Клариси, поступово набирала форми Клариса, що вижила — самі халупи та халабуди, занечищені потічки, кролячі клітки. Й утім із давньої розкоші Клариси майже нічого не було втрачено, все було тут, просто розташоване в іншому порядку, не менше, ніж колись, пристосоване до потреб мешканців.

На зміну часам злиденним приходили радісніші епохи: Клариса-метелик, чудова й розкішна, вилинала із жалюгідної Клариси-лялечки; нове багатство й достаток переповнювали місто матеріалами, будівлями, новими предметами; звідусіль напливав новий люд; ніхто й ніщо не мали нічого спільного із Кларисою чи Кларисами минулих часів; і чим більше нова Клариса триумфально облаштовувалася на місці першої під її ім'ям, тим більше помічала, що вона все далі відходить від неї, що руйнує її так само швидко, як пацюки та цвіль: незважаючи на гордість від своєї нової розкоші, у глибині серця вона почувалася чужою, недоречною, загарбницькою.

Тож ось уламки попередньої сліпучої розкоші, які вціліли, пристосовуючись до якихось суттєво незрозуміліших справ, було знову представлено, ось їх зберігають під скляними ковпаками, вони закриті у вітринах, покладені на оксамитові подушки, але не тому, що вони могли ще служити для чогось, а тому, що за їх посередництва хотілося перелаштувати місто, про яке вже ніхто нічого не знав.

Нові руйнації, нові періоди буйного розквіту чергувалися у Кларисі. Населення та звичаї чимало разів змінювалися; залишалось ім'я, розташування та предмети, що їх найважче зруйнувати. Кожна нова Клариса, компактна, мов живе тіло зі своїми запахами та своїм диханням, хизується, ніби дорогим намистом, тим, що лишилося від стародавніх Кларис, розбитих на уламки й мертвих. Ніхто не знає, коли коринфські капітелі стояли на вершинах своїх колон: пригадують лише, що один із них багато років підпирав у якомусь курнику кошик, куди кури клали яйця, і звідти він потрапив до Музею Капітелів, в один ряд з іншими екземплярами колекції. Порядок зміни історичних епох було втрачено; про те, що існувала якась перша Клариса, побутує досить поширене вірування, але жодних доказів його немає; капітелі могли б спочатку стояти в курниках, а потім — у храмах, мармурові урни могли спочатку бути засіяні васильками і лише потім наповнені кістками померлих. З певністю ми знаємо лише ось що: деяка кількість предметів переміщується у певному просторі, вони то глибоко занурені під шаром нових предметів, то зношуються, і їх уже не замінюють; пра-

вило таке — щоразу їх змішувати й намагатися знову скласти докупи. Можливо, Клариса завжди була лише безладним нагромадженням вищербленого, пошматованого, ні до чого непридатного мотлоху.

Міста і мертві. 3.

Немає міста, схильнішого насолоджуватися життям й уникати тривоги та клопотів, ніж Євсапія. А щоби стрибок із життя у смерть був не таким різким, мешканці збудували під землею точнісіньку копію свого міста. Небіжчиків, висушених так, що від них залишилися хіба кістяки, обтягнуті жовтою шкірою, переносять туди вниз, аби вони продовжували займатися тими самими справами, що й колись. Серед справ тих перевагу надано моментам без жури й клопоту: більшість небіжчиків посадовили за урочисто накриті столи чи прилаштували у таких позах, ніби вони танцюють або грають на сурмах. Але й уся торгівля, усі ремесла Євсапії живих — при ділі й під землею, або принаймні те, що було для живих приємним, а не осоружним заняттям: годинникар у своїй майстерні посеред усіх зупинених годинників прикладає своє вихорле на пергамент вуха до розладнаного маятника; цирульник намілює сухим помазком вилиці якогось актора, а той повторює свою роль, уп'явши порожні очіці у сценарій; дівчисько з вищиреним черепом доїть скелет телички.

Звісно ж, є чимало таких живих, які по смерті бажать долі, відмінної від тієї, що їм уже довелося зазнати: некрополь вщерть набитий ловцями левів, співачками меццо-сопрано, банкірами, скрипалями, герцогинями, утриманками, генералами — таких значно більше, ніж їх нараховує живе місто.

Завдання супроводжувати на той світ мерців і прилаштувати їх на бажаному місці довірено братству в клобуках. Більше ніхто доступу до Євсапії мертвих не має й про все, що відомо про неї, ми довідалися лише від них.

Вони кажуть, що таке саме братство існує й серед мертвих і воно в разі потреби неодмінно простягає тутешньому руку допомоги; браття в клобуках після смерті продовжуватимуть виконувати ті самі обов'язки й ув іншій Євсапії; вони дають зрозуміти, що деякі з них уже мертві, але продовжують ходити угору й вниз. Зрозуміло, що вплив цього братства на Євсапію живих дуже вагомий.

Вони кажуть, що кожного разу, коли вони сходять униз, то бачать, що щось змінилося у потойбічній Євсапії; мертві впроваджують нововведення у своє місто; їх небагато, вони, проте, є наслідком виважених роздумів, а не якихось швидкоплинних змін настрою. Рік у рік, кажуть вони, Євсапія мертвих змінюється невпізнанно. І живі, щоб не пасти задніх, усе те, що браття в клобуках оповідає про новини у мертвих,

бажають впровадити й у себе. І так Євсапія живих узялася копіювати свою підземну копію.

Браття кажуть, що таке почало відбуватися далеко не сьогодні: насправді, як видається, це мертві побудували ту Євсапію вгорі, на подобу свого міста. Кажуть, що в цих містах-близнюках уже більше нема як довідатися, хто живий, а хто мертвий.

Міста і небо. 2.

У Вірсавії переказують таке повір'я: зависла на небі, існує інша Вірсавія, де в повітрі вільно ширяють найпіднесеніші чесноти та почуття міста, і якщо Вірсавія наземна візьме за зразок небесну, то перетвориться з нею в єдине ціле. Поширюваний традицією образ — це місто із суцільного золота, прогоничі там срібні, а двері діамантові, місто-самоцвіт, вкрите інкрустаціями та оправами, таке можна створити лише через щонайпильніше вивчення, працюючи при цьому з найдорожчими матеріалами. Вірні такому повір'ю, мешканці Вірсавії глибоко шанують усе, що їм нагадує про Вірсавію небесну: вони накопичують благородні метали й рідкісні камені, відкидають швидкоплинні вияви почуттів і виробляють складні форми вишуканості.

Ці мешканці також щиро вірять, що під землею існує інша Вірсавія, вмістище усього, що з ними трапляється ничого та мерзенного, і вони постійно дбають про те, щоб усунути із Вірсавії на поверхні будь-який зв'язок чи подібність зі своєю близнючкою потойбіч. На місці дахів, уявляють вони собі, у підземному місті — перекинуті смітники, звідки висипаються скоринки сиру, засмальцьовані аркуші паперу, риб'ячі скелети, виливаються помії, випадають рештки спагетті, старі бинти. Або навіть що взагалі її справжня суть — темна, плинна і густа, як смола, вона стікає униз клоаками, продовжуючи хід людських нутрощів, переходячи із однієї чорної дірки в іншу, аж поки, зрештою, не розпливається на самому дні, і що власне зі скручених кільцями, малорухливих рештків пережованої їжі там унизу начебто здійснюються, виток за витком, будівлі міста фекалій зі звивистими шпильями.

Серед вірувань Вірсавії дещо правдиве, а дещо помилкове. Це правда, що у міста є дві її проекції — одна небесна й одна пекельна; однак стосовно їхньої консистенції люди помиляються. Жевріюче у найглибших підземеллях Вірсавії пекло — це місто, розплановане найвпливовішими архітекторами, збудоване із найдорожчих на ринку матеріалів, тут функціонує кожен пристрій, кожен годинниковий механізм, кожна зубчаста передача, воно прикрашене китицями, торочками та шлярками, підвішеними на кожную можливу трубу та кожен шатун.

Маючи намір накопичити свої карати досконалості, Вірсавія вважає чеснотою те, що тепер уже просто похмура одержимість — заповнити порожню посудину себе самої; вона не знає, що єдині хвилини

шляхетної невимушеності у неї — це коли вона щось відділяє від себе, випускає униз, розливає ушир. Проте у самому zenіті над Вірсавією витає небесне тіло, яке сяє усім, що доброго в місті, воно заховане у скарбниці з викинутими геть речами, це планета, де у повітрі кружляють картопляні лушпайки, діряві парасолі, зношені панчохи, виблискують уламки скла, загублені гудзики, обгортки від шоколадок, воно встелене трамвайними квітками, обрізками нігтів та мозолів, ячною шкаралупою. Ось яке воно, це небесне місто, де по небу швидко проносяться комети з довгими хвостами, запущені обертатися в небесних просторах одним-єдиним вільним та щасливим вчинком, на який здатні мешканці Вірсавії, міста, яке, тільки коли спорожняється, не є скупим, корисливим, захланним.

Міста неперервні. 1.

Місто Леонія щодня починає усе спочатку: населення кожного ранку прокидається на свіжих простирадлах, миється тільки-но вийнятим із обгортки шматком туалетного мила, одягає нові, свіжі халати, із найсучаснішого холодильника витягає ще не розкриті слоїки з молоком, прислухаючись до останніх теревенів із найновішої моделі приймача.

На хідниках у чистих пластикових мішках відходи Леонії вчорашньої очікують приїзду сміттевоза. Це не тільки витиснуті тубики зубної пасти, використані жарівки, газети, контейнери, пакувальні матеріали, а й водонагрівні колонки, енциклопедії, фортепіано, порцелянові сервізи: більше, ніж речами, що їх кожного дня виробляють, продають, купують, багатство Леонії вимірюється речами, кожного дня викинутими геть, щоб дати місце речам новим. Так що починаєш запитувати себе, а чи дійсно справжня пристрасть Леонії — це, як мешканці кажуть, насолода від нових розмаїтих речей чи, може, це радше відштовхування, усунення, очищення себе від безперервно накопичуваного бруду. В усякому разі сміттярів тут зустрічають, мов ангелів, і їхнє завдання усувати залишки вчорашнього існування оточене мовчазною пошаною, мов якийсь ритуал, що навіює благоговіння, а може їх зустрічають так лише тому, що тільки-но речі викинуто геть, ніхто не хоче більше про них і думати.

Куди ті сміттярі відвозять свій вантаж, того їх ніхто не питає: за межі міста, це зрозуміло; проте місто щороку розширюється і звалища повинні відступати все далі; громаддя викинутого зростає, і купи збільшуються, нашаровуються, розтягаються по все більшому периметру. Додайте до цього, що чим досконалішим стає мистецтво Леонії у виробництві нових матеріалів, тим якіснішим стає сміття, чинячи опір часові, негоді, процесам ферментації та горіння. Леонію оточує фортеця незнищених відходів, здіймаючись довкола неї, ніби гірське плоскогір'я.

А результат ось який: чим більше Леонія викидає речей геть, тим більше їх накопичує; луска її минулого все більше зростається у панцир, який уже неможливо відірвати; щодня поновлюючись, місто зберігає себе повністю у єдино можливій кінцевій та остаточній формі — формі вчорашніх відходів, які нагромаджуються на відходи позавчорашні, і на відходи від попередніх днів, років та десятиліть.

Сміття Леонії поступово затопило б увесь світ, якби на це неозоре звалище з-за його останньої гряди не тиснули звалища інших міст, які теж викидають далеко від себе гори відходів. Можливо, що увесь світ за межами Леонії вкритий кратерами відходів і у центрі кожного — мегаполіс, що безперервно вивергає лавину сміття. Кордони між чужими, ворожими містами — це отруєні bastiони, де відходи міст по обидва боки навзаєм то впираються, то випинаються, то між собою перемішуються.

Чим вищим стає смітник, тим більша небезпека обвалів: досить лише, що якийсь слоїк, якась стара шина чи пляшка з віддертою солом'яною обгорткою покотиться в бік Леонії, як лавина розпарованих шкарпеток, старих календарів, висохлих квітів потопить місто у власному минулому, яке воно даремно намагалося відштовхнути від себе, минуле це перемішано з минулим сусідніх міст, нарешті очищених: цей катаклізм зрівняє із землею огидний гірський хребет, зітре будь-який слід міста-мегаполісу, яке постійно вбирається у нові шати. Міста поблизу вже наготові зі своїми бутинарками, щоб розрівняти поверхню землі, поширитися на нову територію, збільшитися самим, відсунути подалі нові звалища.

ПОЛО: ...Може, тераси цього саду виходять тільки на озеро нашої думки...

КУБІЛАЙ: ...і як далеко б нас не заводили наші обтяжливі справи військових ватажків та купців, ти і я, ми оберігаємо в собі цю мовчазну тінь, цю переривисту розмову, цей завжди однаковий вечір.

ПОЛО: Якщо тільки не слід би було сформулювати протилежну гіпотезу: що ті, хто з тяжкою бідю дає собі раду по військових таборах та портах, існують лише тому, що ми про них думаємо, ми з тобою, зачинившись за цією бамбуковою огорожею, нерухомі від віку.

КУБІЛАЙ: Що нема ні тяжкої роботи, ні зойків, ні недуг, ні смороду, а є тільки цей ось куц азалії.

ПОЛО: Що носії, каменярі, підмітальники, куховарки, які патрають курей, похилені над каменем пралі, матері, які, перемішуючи рис, годують груддю немовлят — вони існують лише тому, що ми про них думаємо.

КУБІЛАЙ: Правду кажучи, я про них ніколи не думаю.

ПОЛО: Тож вони не існують.

КУБІЛАЙ: Як на мене, це припущення нам не підходить. Без них усіх ми б ніколи не змогли спокійнісінько гоїдатися, ніби лялечки, у своїх гамаках.

ПОЛО: Значить цю гіпотезу слід вилучити. Отже, вірною буде інша: існують вони, а нас немає.

КУБІЛАЙ: Ми довели, що якби ми існували, то нас би не було.

ПОЛО: А ми й справді тут.

VIII.

Від підніжжя трону Великого Хана простяглася вусібіч встелена майолікою підлога. Марко Поло, німий розвідувач, розкладає на ній зразки товарів, привезених зі своїх подорожей до кордонів імперії: шолом, мушлю, кокосовий горіх, віяло. Розставляючи речі у певному порядку на чорні та білі кахлі і добре продуманими ходами по черзі пересуваючи їх, післанець намагався зобразити імператорові злигодні своїх мандрів, стан імперії, права та привілеї далеких провінційних центрів.

Кубілай був уважним гравцем у шахи; стежачи за жестами Марко, він помічав, як окремі фігури спричиняли або виключали близькість інших фігур і як вони пересувалися по певних лініях. Не звертаючи особливої уваги на розмаїття форми предметів, він подумки відтворював способи пересування одних щодо інших на майоліковій підлозі. Він подумав: «Якщо кожне місто подібне до партії в шахи, то, збагнувши одного дня її правила, я нарешті володітиму своєю імперією, навіть якщо мені ніколи не вдасться ознайомитися з усіма містами, які є у ній».

Було по суті цілком зайвим, аби Марко, говорячи йому про свої міста, вдавався до всього того дріб'язку: вистачило б і шахової дошки з її фігурами, що піддаються точній класифікації. Кожній фігурі можна було щоразу приписати відповідне значення: кінь міг зображати як справжнього коня, так і кортеж карет, і військо в поході, і кінну статую; королева могла зображати і даму, яка виглядає з балкона, і водограй, і церкву з гостроверхим куполом, і айвовоє дерево.

Повернувшись зі своєї останньої місії, Марко Поло зустрів Хана, який чекав на нього, сидячи перед шахівницею. Він жестом запросив Марко сісти навпроти нього і з допомогою самих лише шахів описати міста, які той відвідав. Венецієць не розгубився. Шахи Великого Хана були об'ємистими фігурами з відшліфованої слонової кості: розкладаючи на шахівниці загрозливі тури та полохливих коней, ущільнюючи групи пішаків, прокладаючи прямі й обхідні шляхи, подібні до ходів королеви, Марко відтворював перспективи і простори міст білих і чорних у місячному сяйві ночі.

Споглядаючи ці леткі пейзажі, Кубілай роздумував про незримий порядок, що править містами, про правила, згідно з якими вони виникають, формуються, процвітають та пристосовуються до різних епох, занепадають і руйнуються. Часом йому здавалося, що він ось-ось відкриє зв'язну і гармонійну систему, існуючу десь за всією безкінечністю відхилень та розладів, проте жодна модель не могла витримати порівняння із грою в шахи. Можливо, замість того, аби сушити собі голову, із сякою-такою допомогою фігур зі слонової кості викликаючи в пам'яті видива, в будь-якому випадку приречені на забуття, замість цього вистачило б зіграти за всіма правилами партію в шахи і розглядати кожну наступну позицію на шахівниці як одну із тих незчисленних форм, що їх система форм складає до купи й руйнує.

Тепер Кубілай уже й не мав потреби висилати Марко Поло в далекі експедиції: він затримував його, щоб грати з ним безкінечні партії в шахи. Знання про імперію було заховане в рисунку, позначеному кутастими стрибками коня, діагональними проходами, що відкриваються для проривів фігури слона, повільними та обережними кроками короля та скромного пішака, невичерпними альтернативами кожної партії.

Великий Хан намагався зосередити на грі всю свою увагу: проте наразі суть гри йому вислизала. Метою кожної партії є перемога або поразка: але над чим і від чого? Якою була справжня ставка? Після оголошення шаху й мату на місці короля, скинутого рукою переможця, залишається чорна або біла клітинка. Виокремлюючи суть своїх завоювань з метою зведення їх до найістотнішого, Кубілай досяг найостаннішої операції: повне й остаточне підкорення, коли різноманітні скарби імперії не були нічим іншим, як ілюзорними облонокками, зводилося до відшліфованого шматочка дерева: ніщо...

Міста і імення. 5.

Ірене — це місто, яке бачиш, нахилившись над краєм плоскогір'я у годину, коли засвічуються вечірні вогні й далеко внизу в прозорому повітрі можна розрізнити подібне до пелюстків троянди скупчення людських осель: десь воно густіше — там вікна, десь на погано освітлених вуличках слабше, десь воно збирає до купи тіні садків, ще десь підіймає вгору башти із сигнальними вогнями; і якщо стоїть вечірній туман, то починає набухати біде світіння, ніби начинена молоком губка на дні яруг.

Мандрівці на плоскогір'ї, пастухи, які переганяють свої отари, птахолови, які наглядають за сильцями, пустельники, які збирають цикорій, усі вони дивляться вниз на Ірене і говорять про неї. Вітер часом доносить музику великих барабанів та сурм, тріскотання хлопавок на тлі святкових вогнів; часом торохнечу кулементної черги, вибух порохового складу у жовтому небі пожеж, розпалених громадянською війною.

Ті, хто дивиться згори, роблять певні здогади про те, що відбувається в місті, запитують себе, чи було б добре, чи не дуже опинитися в Ірене цього вечора. Не те, щоб вони мали намір піти туди (та й у будь-якому випадку дороги, що спускаються в долину — кепські), однак Ірене магнетизує погляди й думки тих, хто вгорі.

У цю мить Кубілай Хан очікує, що Марко говоритиме про Ірене таку, як її видно ізсередини. Але Марко не може цього зробити: яким є місто, що його ті на плоскогір'ї називають Ірене, йому не вдалося пізнати; це, зрештою, не має великого значення: побачити його, перебуваючи там усередині, означало б побачити інше місто; Ірене — це ймення міста, коли ми далеко від нього, і якщо до неї підійти ближче, то воно змінюється.

Для тих, хто проминає місто, не заходячи туди, — це щось одне, і щось зовсім інше для тих, кого воно затримало, й вони вже більше звідти не виходять; одна річ — це місто, куди прибуваєш перший раз, а інша — це те, яке покидаєш, щоб більше не повернутися; кожне із них заслуговує на окреме ім'я; може, я вже говорив про Ірене під іншими іменами; може, я й говорив лише про Ірене.

Міста і мертві. 4.

Ось що робить Арджію відмінною від інших міст: у ній замість повітря — земля. Вулиці повністю закопані в землю, кімнати по саму стелю забиті глиною, на одні сходи накладаються інші, перекинуті протилежним боком, понад дахами тягарем лежать, ніби вкриті хмарами небо, шари скелястого ґрунту. Нам нічого не відомо про те, чи вдається мешканцям пересуватися у місті, розширюючи підземні ходи хробаків та щілини, куди проникає коріння: вологість руйнує людські тіла і висмоктує з них майже всі сили; найкраще, якщо вони, простягнувшись, залишатимуться нерухомими; там, зрештою, тьма кромішня.

Від Арджії тут угорі не видно ну нічого; є такі, хто каже: «Вона там, під землею» і не залишається нічого іншого, як вірити їм; місця тут безлюдні. Уночі, приклавши до землі вухо, часом чути, як грюкають двері.

Міста і небо. 3.

Коли хто прибуває у Теклю, то небагато міста того бачить за дощатими частоколами, прихованого за мішковиною, риштунками, металевою арматурою, за підвішеними на шнурах або опертими на крокви дерев'яними помостами, драбинами, дротяними сітками. На запитання «Чому будівництво Теклі триває так довго?» мешканці, не припиняючи підіймати цебра, спускати додолу виски, водити угору й униз довгими пензлями, відповідають:

— Щоб не почалося руйнування.

І якщо їх запитати, чи вони не бояться, що досить лише познімати риштування, як місто почне валитися і розпадеться на шматки, квапливо додають упівголоса:

— І то не тільки місто.

Якщо ж хтось, невдоволений такою відповіддю, загляне через щілину в дощатому паркані, то побачить, що будівельні крани підіймають інші крани, помости покривають інші помости, балки підпирають ще якісь балки.

— В чому полягає суть вашого будівництва? — запитуєш ти. — Яка мета побудови міста, якщо це — не місто? Де план, яким ви керуєтесь, де проект?

— Ми покажемо тобі, як тільки день закінчиться, зараз ми не можемо перериватися, — відповідають вони.

Робота припиняється, коли заходить сонце. На будівельний майданчик опускається ніч. Нічне небо всіяне зорями.

— Ось він, той проект, — кажуть вони.

Міста неперервні. 2.

Якщо, зійшовши у Труді на землю, я б не прочитав написану великими літерами назву міста, то подумав би, що прибув на те саме летовище, із якого відбув. Передмістя, по яких мене провезли, не відрізнялися від тих ув іншому місті, із такими самими жовтавими та зеленавими будинками. Йдучи слідом за такими самими стрілками-дороговказами, ми кружляли довкола таких самих квіткових клумб на таких самих площах. На вулицях у центрі міста під аналогічними до попередніх вивісками напоказ було виставлено товари та упаковки, що ніскілечки не мінялися. Я вперше приїхав у Труду, а вже знав той готель, де мені випало зупинитися; я вже почув і проказав свої слова в діалогах із покупцями та продавцями металобрухту; інші дні мої, точнісінько такі самі, закінчилися розгляданням крізь такі самі келихи таких самих пупчиків, які легко колихалися.

— Навіщо було приїжджати у Труду? — запитав я себе. І мені вже хотілося поїхати геть.

— Можеш відлетіти, коли тобі захочеться, — сказали мені, — але ти прийдеш в іншу Труду, однаковісіньку, таку саму до найдрібнішої деталі, світ вкритий однією-єдиною Трудою, що ніде і не починається, і не закінчується, змінюється лише назва на летовищі.

Міста приховані. 1.

Коли ходити по Олінді з побільшувальним склом й уважно пошукати, то можна десь віднайти таку точку, не більшу, ніж головка шпильки,

що коли глянути на неї, трохи збільшивши, то побачиш усередині дахи, антени, дахові вікна, сади, басейни, протягнуті через дорогу рекламні плакати, кіоски на площах, поля для кінних перегонів. Точка на тому самому місці просто так не залишається: через рік її віднаходиш уже завбільшки як півцитрини, потім — як боровик, потім — як полумисок для юшки. І от вона вже стає містом у натуральну величину, вміщаючись у попередньому місті: нове місто робить собі місце посеред початкового, виштовхуючи його назовні.

Олінда, звісно ж, не єдине місто, що росте концентричними колами, ніби стовбури дерев, які збільшуються щороку на одне кільце. Проте в інших міст усередині залишається давній, вузький пояс міських мурів, звідки виглядають висохлі дзвіниці, вежі, покрівлі з черепиці, куполи, тоді як нові квартали вириваються на всі боки, ніби через розпушений ремінь. В Олінді воно не так: старі мури розтягаються, забираючи із собою старі квартали, ті прибувають у розмірах, зберігаючи, утім, свої пропорції на ширшому горизонті вздовж межі міста; вони оточують трохи новіші квартали, а ті вже й самі витягнулись по периметру й потоншали, щоб дати місце найновішим, які натискають ізсередини; і так далі й далі, аж до самісінького центру міста: це зовсім нова Олінда, що у своїх зменшених розмірах зберігає риси та лімфопотоки початкової Олінди й усіх Олінд, які проросли одна з одної; і всередині цього найглибше захованого кільця уже проростають — їх, проте, важко розрізнити — наступна Олінда й ті, що ростимуть після неї.

...Великий Хан намагався зосередити на грі всю свою увагу: однак у цю хвилю суть гри від нього вислизала. Остаточною метою кожної партії в шахи є перемога або поразка: але над ким і від чого? Якою була справжня ставка? Після проголошення шаху й мату під ногами короля, скинутого геть рукою переможця, не залишилося нічого: там лише біла або чорна клітинка. Розчленовуючи свої завоювання, аби звести їх до найсуттєвішого, Кубілай дійшов до найостаннішої операції: остаточна перемога, що для неї багатоманітні скарби імперії не були нічим іншим, ніж ілюзорними оболонками, зводилась до шматочка відшліфованого дерева.

Тоді Марко Поло сказав:

— Твоя шахівниця, володарю, — це мозаїка з двох порід дерева: ебенового та кленового. Той шматочок дерев'яної мозаїки, на якому зосередився твій просвітлений погляд, було витесано з такого шару стовбура, що виріс у посушливий рік: ти бачиш, як розташувалися волокна? Ось тут можна побачити ледве помітне потовщення: брунька намагалась пробитися одного дня ранньою весною, проте нічна паморозь змусила її зупинитися.

Великий Хан дотепер не усвідомив собі, що чужинець умів плинно висловлюватися його мовою, але не це його вразило.

— А ось трохи більша шпаринка: може, тут було гніздо личинки, але не червотоки, бо та, тільки-но народившись, береться точити дерево, це ж була гусінь, вона гризла листя, і саме тому дерево вибрали, щоб зрубати... Цей край шматочка столяр-червонодеревник прорізав стамескою так, аби допасувати його до сусіднього квадратику, що трохи більше виступив уперед...

Кількість того, що можна було прочитати на одному гладенькому і порожньому шматочку дерева, поглинала Кубілая з головою; а Поло вже заходився говорити про ліси ебенового дерева, про плоти з колод, які спускаються ріками униз по течії, про причали, про жінок у вікнах...

IX.

У Великого Хана є атлас, де всі міста і його імперії, і суміжних королівств зображено палац за палацом і вулиця за вулицею, з мурами, ріками, мостами, портами, підводними рифами. Він усвідомлює, що зі звідомлень Марко Поло не варто очікувати новин про ці місця, він їх, зрештою, і сам добре знає: про те, як у місті Камбалек (під цією назвою у спогадах історичного Марко Поло фігурує Пекін. — Прим. перекл.), столиці Китаю, три квадратні міста стоять одне всередині іншого, у кожному з них чотири храми та четверо воріт, що відчиняються відповідно до пори року; про те, як на острові Ява, розмахуючи смертоносним рогом, лютує носоріг; про те, як вилочують перли з морського дна біля берегів Малабару (Малабар — це історична назва південно-західного узбережжя Індії на території сучасних штатів Керала та Карнатака. — Прим. перекл.).

Кубілай питає у Марко:

— Коли ти повернешся на Захід, то повториш своєму людові ті самі розповіді, що й мені розкажеш?

— От я собі говорю та й говорю, — каже Марко, — а той, хто мене слухає, зберігає у пам'яті лише слова, яких він очікує. Одна річ — це такий опис світу, до якого ти приязно дослухаєшся, зовсім інша — це опис, що піде гуляти юрмами вантажників та гондольєрів, уздовж підмурівків мого власного дому в день мого повернення, а ще інша — той, який я продиктував би у похилому віці, коли став би полоненим генуезьких піратів і мене в кайданах було би вкинуто до камери разом із переписувачем пригодницьких романів (алюзія на події з біографії Марко Поло — після повернення на Батьківщину, під час Венеційсько-Генуезької війни в кінці 13-го ст. його справді було кинуте до в'язниці, де він продиктував свій знаменитий опис подорожі на Схід «Книга чудес світу», ще відомий як «Il Milione», письменникові

Рустікелло да Піза. — Прим. перекл.). Головним під час розповіді є не голос, а вухо.

— Часами мені здається, що голос твій долинає до мене здалека, тоді як я — бранець сучасності, крикливої й нестерпної, де всі форми людського співжиття досягли певної крайньої точки свого колообігу і неможливо собі уявити, яких нових форм ще вони можуть набрати. І я чую з допомогою твого голосу про незримі засади, за якими жили міста, і згідно з якими вони, можливо, відродяться після смерті.

У Великого Хана є атлас, де на малюнках зображено й відразу всю земну кулю, і континент за континентом, і кордони найвіддаленіших держав, і морські шляхи, обриси берегової лінії, мапи найславніших міст-мегаполісів та найзаможніших портів. Він гортає карти перед очима Марко Поло, аби перевірити його знання. Мандрівець впізнає Константинополь у місті, що на трьох берегах височіє над довгою протокою, вузькою затокою та внутрішнім морем; він пригадує собі, що Єрусалим стоїть на двох протилежних пагорбах різної висоти; не вагаючись, він показує на Самарканд із його садами.

Що ж стосується інших міст, то Марко звертається до описів, переданих із вуст в уста, або ж йому вдається навмання вгадувати за якимись мізерними ознаками: от, наприклад, Гранада, райдужна перлина халіфів, чепурний Любек, порт північний, Тімбукту, чорне від ебенового дерева, біле від слонової кістки, Париж, де мільйони людей щодня повертаються додому, тримаючи в руці довгастий батон хліба. На кольорових мініатюрах атлас зображає заселені людьми місця нечуваної форми: оазу, приховану в складках пустелі, звідки проступають тільки верхішки пальм — це, звісно ж, Нефта; замок посеред сипучих пісків та корів, які виципують просякнуті сіллю морських припливів луки, не може не нагадувати гору Сен-Мішель (скеля на узбережжі Нормандії у Пн. Франції, на вершині якої стоїть діючий монастир, широко відома історико-архітектурна пам'ятка, знаменита також завдяки припливам та відпливам незвичайної сили довкола неї. — Прим. перекл.); і тільки Урбіно може бути той палац, що замість здійматися посеред мурів міста, сам уміщує ціле місто посеред своїх мурів.

Атлас зображує також міста, що про них ані Марко, ні географи не відають, чи вони існують, і де вони, проте їх не може забракнути серед можливих форм міста: Куско зі своїм променеподібним, поділеним на сегменти планом, який відображає бездоганний порядок обмінів; вкрите розкішною зеленню Мехіко над озером, де височіє королівський палац Монтесуми, Новгород із подібними до цибулин куполами, Лхаса, що підносить свої білі дахи понад захмареним дахом світу. І для них Марко називає якесь ім'я, не має значення, яке, і вказує маршрут, за яким туди можна дійти. Адже ж відомо, що імена

змінюються стільки ж разів, скільки є іноземних мов; і що до кожного місця можна дістатися з інших місць, найрізноманітнішими дорогами та морськими шляхами, туди можна добутися верхи, доїхати, можна дістатись веслуючи, можна долетіти.

— Здається мені, що ти краще впізнаєш міста в атласі, ніж коли відвідуєш їх власною особою, — каже до Марко імператор, з ляскотом закриваючи атлас.

А Поло:

— Мандруючи помічаєш, що відмінності зникають: кожне місто уподібнюється всім іншим, місця обмінюються формою, порядком, віддаллю, найдрібніший пил завойовує континенти. Твій атлас зберігає відмінності недоторканими: це той асортимент якостей, які — ніби літери імені.

У Великого Хана є атлас, де зібрано мапи усіх міст: таких, що підіймають свої мури на міцному фундаменті, таких, що занепали і їх поглинули піски, таких, що існуюватимуть одного дня і на їхньому місці наразі видніються лише заячі нори.

Марко Поло гортає карти, впізнає Єрихон, Ур, Карфаген, вказує на пристані біля гирла Скамандру (річка біля Трої. — Прим. перекл.), де ахейські кораблі десять років очікували повернення на борт обложників, аж поки змайстрованого Одисеєм коня не перетягли коловоротами через Скайські Ворота (Західні ворота давньої Трої, взятої в облогу грецьким військом. — Прим. перекл.). Та говорячи про Трою, у нього вийшло надати їй форму Константинополя і передбачити облогу, влаштовану тому містові протягом багатьох місяців Мехмедом: хитромудрий, як Одисей, він загадав перетягнути кораблі в нічну пору мілководними річками від Босфору аж до Золотого Рогу, обминаючи Перу і Галату (назви торговельної дільниці у європейській частині Константинополя над бухтою Золотий Ріг. — Прим. перекл.). І зі змішування цих двох міст виходило третє, що могло б називатися Сан-Франциско, і могло перекинути довгі-предовгі, легкі-прелегкі мости над протокою Золоті Ворота і над бухтою, могло з допомогою рейкової передачі тягнути по стрімких вулицях вгору трамваї, й віднині за тисячу років могло б розквітнути, як тихоокеанська столиця, після трьохсотлітньої облоги, яка б привела жовту, чорну та червону раси до злиття зі всілліми нащадками білої раси в імперію ще більшу, ніж імперія Великого Хана.

В атласу є ось яка властивість: він відкриває форми міст, у яких ще нема ані форми, ні ймення. Є тут місто із формою Амстердама, це напівколо, розвернуте на північ, зі своїми концентричними каналами — Принців, Імператора, Шляхтичів; є тут місто, що має форму Йорка, розташоване поміж високих вересових пустищ, оточене мурами, найжачене баштами; є місто у формі Нового Амстердама, зване також Нью-Йорком, ущерть набите баштами зі скла і сталі

на продовгастому острові між двох річок, з вулицями, подібними до глибоких прямих каналів, за виключенням Бродвею.

Каталог форм — безмежний: аж поки кожна форма не віднайде своє місто, нові міста народжуватимуться й далі. Там, де різноманітність форм буде вичерпано і вони розпадуться, почнеться кінець міст. На останніх картах атласу розповзлись на всі боки сітки без кінця й без початку: міста, що мають форму Лос-Анджелеса, форму Кіото-Осаки, міста без форми.

Міста і мертві. 5.

Подібно до Лаудомії, у кожного міста поруч із ним самим є ще одне місто, де мешканці мають такі самі імена: це Лаудомія мертвих, кладовище. Проте виняткова особливість Лаудомії полягає в тому, що вона не просто подвійна, а потрійна, себто вміщує й третю Лаудомію, місто ще ненароджених.

Властивості подвійних міст відомі. Чим більше Лаудомія живих наповнюється людом і поширює свої межі, тим більше зростає обшир поховань поза мурами міста. Вулиці Лаудомії мертвих завширшки лише настільки, щоб можна було проїхати візкові гробарів, і виходять на ті вулиці будинки без вікон; проте план вулиць і розташування помешкань повторює план живої Лаудомії, і як і в ній, сім'ї дедалі більше й більше наступають одні одним на голову в тісних поховальних ямах, що туляться одна понад одною. Погожої днини в пообідню пору живі наносять візити мертвим і відгадують власні імена на кам'яних надмогильних плитах: подібно до міста живих місто мертвих сповіщає історію тяжкої праці, нападів люті та ілюзій, почуттів; тільки що тут усе стало доконечним, позбавленим випадковостей, розкладеним по шухлядках, впорядкованим. І щоб почуватися впевнено, Лаудомія живих потребує шукати в Лаудомії мертвих пояснення себе самої, навіть ризикуючи віднайти більше-менше ще й ось що: пояснення для більше, ніж тільки однієї Лаудомії, пояснення різних міст, які могли б існувати, але яких не було, або ж докази часткові, суперечливі, повні зневіри.

Зовсім справедливо Лаудомія приділила так само багато місця для проживання тих, хто ще тільки повинен народитися; звісно ж, відповідний простір не пропорційний до їхнього числа, яке вважають безкінечним, але тому що він — це порожнє місце, оточене архітектурними спорудами, де всюди самі тільки ніші, увігнуті частини та заглибини, й оскільки ще ненародженим можна приписати який хочеш розмір, вважати їх завбільшки як миша або як гусинь шовкови́ка, або як мураха чи як мурашине яйце, ніщо не заважає уявляти, ніби вони стоять або сидять навпочіпки на кожному виступі чи підставці на стінах, на кожному капітелі чи плінтусі, розташовані в рядочок чи

осібно, заклопотані справами свого майбутнього життя, і розглядати в нерівностях мармуру всю Лаудомію, якою вона буде за сто чи за тисячу років, ущерть наповнену стовпищами народу, вбраного в небачені одежі, наприклад усі — в африканських хламидах баклажанового кольору, або всі — з пір'їною індика на тюрбані, й упізнавати у них як власних нащадків, так і потомство сімей дружніх і ворожих, дебіторів та кредиторів, які приходять і відходять, продовжуючи й далі займатися своїм гендлем, чи вчиняти свої вендетти, влаштовувати заручини по любові чи з розрахунку. Живі з Лаудомії вчащають до домівки ще ненароджених і розпитують їх; кроки відлунюють під порожніми склепіннями; питання ставлять мовчки; і розпитують живі завжди про себе, а не про тих, хто прийде потім; хтось заклопотаний тим, щоб залишити по собі славу пам'ять, а хтось тим, щоб забули його ганьбу; всім хотілося б простежити за наслідками власних вчинків; але чим більше напружують вони зір, тим менше розпізнають неперервний слід; ті в Лаудомії, хто лише з'явиться на світ, виглядають як малюсінкі крапочки, ніби крупинки пороху, відірвані й від того, що колись, й від того, що потім.

Лаудомія ще ненароджених не передає, на відміну від Лаудомії мертвих, якась мінімальне відчуття безпеки мешканцям Лаудомії живих, вона передає лише сум'яття й тривогу. Для думок відвідувачів відкривається зрештою два шляхи, і ніхто не знає, на якому відчуття тривоги більше: або думати, що кількість ще ненароджених далеко перевищить кількість усіх живих та мертвих, й отож у кожній пурі на камінні скупчуються незримі юрбища, вони товпляться на бічних стінках розтрубів, ніби на трибунах стадіону, й, оскільки у кожному поколінні потомство Лаудомії помножується, у кожному розтрубі відкриваються сотні нових розтрубів, кожен повний мільйонів людей, які ще тільки повинні народитися, вони витягають шиї, відкривають роти, щоб не задихнутися; або ж думати, що й Лаудомія зникне, ще не відомо коли, а з нею й усі її мешканці, тобто покоління йтимуть одне слідом за іншим, аж доки не досягнуть певного числа і вже поза нього не вийдуть, і тоді Лаудомія мертвих і Лаудомія ще ненароджених будуть, як дві посудини у клепсидрі, що не перевертається, кожен перехід між народженням і смертю — це піщинка, яка проходить шийкою, і одного разу народиться останній мешканець Лаудомії, остання піщинка, яка упаде, це вона зараз очікує на вершку піщаної купки.

Міста і небо. 4.

Скликані укласти засади для заснування Перінції, астрономи згідно з розташуванням зірок вказали належні місце й день, провели перехрещені між собою лінії вулиць «кардо» та «декуманус» (так називали дві

головні вулиці, що перетиналися в центрі і проходили відповідно з Півночі на Південь та із Заходу на Схід у давньоримських містах і військових таборах, в основу плану побудови такого міста чи табору часто було покладено прямокутник, з лат. — *Прим. перекл.*), одна з них була зорієнтована за шляхом сонця на небі, а інша — за віссю обертання небосхилу, вони розділили мапу відповідно до дванадцяти знаків Зодіака так, щоб кожен храм та кожна дільниця міста зазнали належного впливу сприятливих сузір'їв, встановили місце у міських мурах, де слід пробити ворота, передбачивши, щоб через кожні з них протягом найближчої тисячі років можна було побачити місячне затемнення. «Перінція, — запевнили вони, — повинна була б відображати гармонію небовиду, а мудрість природи та прихильність богів повинні б сформувати долю мешканців міста».

Перінцію побудували, з усією точністю дотримуючись обчислень астрономів; прийшов різний люд, щоб її заселити; почало підростати перше покоління народжених у стінах Перінції; вони, у свою чергу, досягли віку, коли одружуються та народжують дітей.

Нині на вулицях та площах Перінції ти зустрінеш калік, карликів, горбатих, ожирілих, жінок з бородою. Проте найгіршого не бачиш; гортанні крики піднімаються із пивниць та комор, де сім'ї ховають дітей з трьома головами або з шістьма ногами.

Астрономи Перінції стоять перед важким вибором: або визнати, що всі їхні розрахунки були помилковими і їхні числа не спроможні описати небеса, або засвідчити, що божественний порядок власне й відображено у місті чудовиськ.

Міста неперервні.

3.

Щороку під час своїх мандрівок я зупиняюся у Прокопії й замешкую в тій самій кімнаті того самого заїзду. Вже починаючи від першого разу я на мить затримався, щоб оглянути пейзаж, який видно, коли на вікні відхилити фіранку: канава, міст, стінка, дерево горобини, поле кукурудзи, вкритий ягодами ожинник, курник, жовтавий схил пагорба, біла хмара, шматок синього неба у формі трапеції. Я певен, що першого разу не було видно нікого; це тільки наступного року я по рухах між листям міг розрізнити плаский круглий писок, що гриз качан кукурудзи. Через рік їх на стінці було вже трьох і коли я знову повернувся, то побачив там шістьох, вони повсідалися рядочком, зі складеними на колінах руками та кількома ягодами горобини на тарелі. Щороку, тільки-но увійшовши до кімнати, я піднімав фіранку і нараховував на кілька облич більше: шістнадцять, включно з тими, хто внизу в канаві; двадцять дев'ять, із яких восьмеро повсідалися на горобині; сорок сім, не рахуючи тих, хто в курнику. Вони подібні між собою, виглядають

люб'язними, мають на щоках ластовиння, усміхаються, у декого рот ви-мазаний ожиною. Незабаром я побачив, що увесь міст повен круглоли-цих типів, вони сиділи навпочіпки, бо вже не мали куди пересуватися, хрумали кукурудзу, а потім гризли качани.

І так-от рік за роком я бачив, що канава, дерево, ожинник зникали, ховаючись за живоплотом сумирних посмішок, поміж круглих щік, які ворушилися, пережовуючи листя. Важко собі уявити, скільки люду мо-же там поміститися на такому вузькому клаптику, як це невеличке ку-курудзяне поле, особливо коли вони сидять, обхопивши руками коліна і не рухаються. Їх там повинно бути більше, ніж нам здається: я бачив, що схил пагорба все щільніше вкривається натовпом; але відколи ті на мості взяли собі за звичку вилазити один одному на плечі, я вже не можу більше сягнути поглядом далі.

Нарешті цього року, коли я підняв фіранку, то вікно вміщувало самі лише обличчя: від одного кута до іншого, на всіх рівнях, на всіх можли-вих віддальх видно ці круглі мармизи, пласкі-пласкі, із ледь помітною усмішкою, а поміж них багато рук, які тримаються за плечі тих, хто спереду. Навіть небо зникло. То ж мені краще було відійти від вікна.

Не те, щоб мені було легко пересуватися. У кімнаті мешкає нас двад-цять шестеро: щоб переставляти ноги, я мушу турбувати тих, хто си-дить навпочіпки на підлозі і я пробираюся між колінами тих, хто всівся на комоді, та ліктями тих, чия черга спертися на ліжко: все цена щастя, приємні люди.

Міста приховані. 2.

Нещасливе воно, життя у Раїсі. Люд вештається вулицями, заламуючи руки, лає заплаканих дітей, спирається на поруччя над рікою, сти-скаючи кулаками скроні, зранку, щойно прокинувшись від страшного сну, тут же бачить інший кошмар. І на верстатах, де хтось щомиті б'є себе молотком по пальцях або штрикається голкою, і на стовпчиках помилкових чисел у бухгалтерських книгах купців та банкірів, і перед рядками порожніх чарок на цинкових лядах шинків — це ще добре, що голови похнюплено і на тебе не зиркають спідлоба. По хатах ще гірше, туди й заходити не треба, щоб дізнатись ось про що: влітку вікна аж дрижать від сварок та битого посуду.

Однак у Раїсі будь-якої миті знайдеться дитина, яка сміється з вікна до собаки, яка вискочила на піддашок, щоб хапнути трохи мамалиги, яку муляр упустив з високого риштунку, вигукнувши: «Радість моя, та дай мені хоч губи замочити!» до молодой шинкарки, яка під пер-голою (оповита або обсаджена зеленню альтанка. — *Прим. перекл.*) піднімає страву з рагу, задоволена, що подає її продавцеві парасольок, який святкує вдале дільце, парасолька та з білого мережива, куплена вона однією великою дамою, щоб бундючитися на кінних перегонах,

дама закохана в офіцера, який посміхнувся до неї, перескакуючи через останню перешкоду, він сам щасливий, а ще щасливіший його кінь, коли перелітав над перешкодами, дивлячись, як у небі літає турач, щасливий птах, звільнений із клітки художником, щасливим, що вималював його пір'іна за пір'іною, вкритого червоними і жовтими цятками, на мініатюрі тієї сторінки книжки, де філософ каже: «Навіть у Раїсі, місті сумному, тягнеться незрима нитка, що на якусь мить зв'яже одну живу істоту з іншою і потім розв'язується, а потім знову простягається між рухливими точками, малюючи нові швидкоплинні фігури, так що кожної секунди нещасливе місто вмщує місто щасливе, яке й не відає про своє існування».

Міста і небо. 5.

Андрія була побудована так уміло, що кожную її вулицю прокладено, йдучи слідом за орбітою якоїсь планети і громадські будівлі та громадські місця повторюють порядок сузір'їв та розташування найяскравіших зірок: Антаресу, Альферацу, Капелли, Цефеїди. Календар міста відлагоджено таким чином, що роботи, установи, церемонії розташовані на мапі, яка відповідає небовидові власне цього числа: таким чином дні на землі та ночі на небі відображаються одне в одному.

Хай це й завдяки дуже ретельному врегулюванню, та життя міста протікає спокійно, подібно до руху небесних тіл, і воно набуває неминучості феноменів, непідвладних людській сваволі. Вихваляючи їхні майстерні вироби та легкість їхнього духу, зважився я проголосити мешканцям Андрії: «Я добре розумію, як ви, відчуваючи себе частиною нерухомою неба, відчуваючи себе зчепленнями найточнішого годинникового механізму, як ви остерігаєтесь того, щоб не привнести у своє місто та свої звичаї щонайменшої зміни. Андрія — це єдине відоме мені місто, якому личить залишатися незмінним у часі».

Вони спантеличено переглянулися.

— Але як так, чому? І хто таке сказав? — і повели мене побачити одну підвісну вулицю, недавно відкриту над бамбуковим гаєм, театр тіней, який будують на місці муніципальної собачої буди, тепер перенесеної у палати колишнього лазарету, закритого у зв'язку з одужанням останніх зачумлених і тільки-но урочисто відкриті річковий порт, статую Фалеса та гірку для ковзання.

— І що, ці нововведення не порушують астральний ритм вашого міста? — запитав я.

— Відповідність між нашим містом та небом така бездоганна, — відповіли вони, — що кожна зміна в Андрії зумовлює щось нового поміж зірками.

Астрономи пильно вдивляються у телескопи після кожної зміни, що відбулася в Андрії, і повідомляють про вибух наднової зірки, про зміну

кольору якоїсь точки на небосхилі від жовтогарячого до жовтого, про розширення якоїсь туманності або закручування однієї зі спіралей Молочного Шляху. Кожна зміна тягне за собою цілу низку інших змін, як ув Андрії, так і поміж зірками: місто і небо ніколи не залишаються тими самими.

Що стосується вдачі мешканців Андрії, то дві чесноти заслуговують на згадку: впевненість у собі та розважливість. Переконані, що кожна новизна у місті впливає на рисунок неба, вони перед прийняттям кожної ухвали прораховують ризики та переваги для них самих, і для міста, і для всіх світів.

Міста неперервні. 4.

Докоряеш мені, що кожна моя розповідь переносить тебе прямісінько в центральну частину міста і нічого не каже про той простір, що розкинувся між одним містом та іншим: вкритий він морями, полями жита, модриновими лісами, чи багнами. Відповім я тобі з допомогою однієї історії.

На вулицях Цецилії, славного міста, зустрів я одного разу козія, який поганяв уздовж міських мурів череду кіз із дзвониками на шії.

Він зупинився і спитав мене:

— О, чоловіче, благословенний небесами, — чи не можеш ти мені сказати ім'я міста, де ми перебуваємо?

— Хай боги будуть милостивими до тебе! — вигукнув я. — Як ти можеш не розпізнати преславне місто Цецилія?

— Змилуйся наді мною, — відповів той, — я пастух, переганяю кіз з одного пасовиська на інше. Трапляється деколи мені та моїм козам проходити містами; але ми не вміємо їх розрізняти. Запитай мене імена пасовиськ, то я їх знаю усі: Левада між Скелями, Зелений Косогір, Тіністі Трави. Міста не мають для мене імені: це місця без зелені, вони відділяють одне пасовисько від іншого, кози там на перехрестях лякаються й розбігаються на всі боки. Я зі своїм собакою ганяємось за ними, щоб позбирати стадо до купи.

— На відміну від тебе, — промовив я, — я розпізнаю лише міста і не розрізняю те, що знаходиться поза їхніми межами. У незаселеній місцевості будь-який камінець та будь-яка травинка зливаються у моїх очах з будь-якими іншими камінцем та травинкою.

Багато літ відтоді проминуло; я спізнав ще багато міст і проїхав цілі континенти. Одного дня чимчикував я поміж рядами однаковісінських хат та й загубився. Питаю якогось перехожого:

— Хай оберігають тебе безсмертні боги, чи не міг би ти мені сказати, де ми знаходимось?

— У Цецилії, де ж ще! — відказав він. — Ми вже давно блукаємо його вулицями, я та мої кози, і ніяк не можемо звідси вийти...

Я упізнав його, незважаючи на довгу сиву бороду: це був той самий пастух, що й колись. За ним слідом пленталось кілька облізливих кіз, від

яких вже навіть не тягло смородом, такі вони були худі — самі шкіра та кості. Вони щипали шматки старого паперу у смітниках.

— Не може бути! — вигукнув я. Я й сам хтозна-коли увійшов в одне місто й відтоді заходжу його вулицями усе далі й далі. Але як це мені трапилося дійти до того місця, про яке ти говориш, якщо я перебував ув іншому місті, дуже далеко від Цецилії, і звідти ще так і не вийшов?

— Місця поперемишувалися, — мовив козій, — Цецилія — усюди: ось тут колись повинен би був бути Луг Низькорослої Шавлії. Мої кози пізнають трави на розділовій смузі автостради.

Міста приховані. 3.

Одна Сівіла, коли її запитали про долю Мароції, сказала:

— Я бачу два міста: одне — місто пацюка, а інше — місто ластівки.

Оракула витлумачили так: нині Мароція — це місто, де всі шастають під землею свинцевими галереями, ніби зграї пацюків, які видають із зубів одні в одних недоїдки, що випали із зубів пацюків ще грізніших, ніж вони самі; та починається нове століття, коли всі у Мароції ширятимуть у літньому небі, наче ластівки, перегукуючись між собою, ніби під час ігор, показуючи карколомні піруети зі складеними крилами й очищаючи повітря від комарів та комашні.

— Настав час закінчитися століттю пацюка й початися століттю ластівки, — промовили найрішучіші. І справді, уже за зловіснимізерного панування пацюків серед найнепомітнішого люду вчувалося, як визріває піднесення, подібне до пориву ластівок, які одним спритним змахом хвоста підносяться у прозоре повітря і лезом крила позначують горизонт, що розширюється все далі й далі.

Я повернувся у Мароцію через багато років: вважається, що процтво Сівіли з бігом часу збулося; стару епоху було поховано; нова досягла свого апогею. Місто, звісно ж, змінилося, може, й на краще. Але єдиний вид крил, що я бачив довкола себе, — це крила якихось підозрілих парасольок, під якими важкі повіки нависли над очима; люди, які вірять, що літають, тут є, але це вже щось, коли вони можуть трохи піднятися над землею, змахуючи приполами широких плащів, ніби кажани своїми крилами.

І все ж трапляється, що якщо ти рухатимешся вздовж глухих мурів Мароції, то тоді, коли найменше очікуєш, побачиш, як відчиняється якийсь душник і з'являється інше місто, що за мить вже зникає. Можливо, усе, що потрібно — це знати, які слова вимовити, які жести виконати, і в якому порядку та ритмі; а може, досить чийогось погляду, відповіді, кивка, може, досить, що хтось вчинив щось просто, щоб отримати від цього задоволення, і щоб його задоволення перетворилось й у задоволення когось іншого: у цю мить змінюються всі простори, височини, віддалі, місто перевтілюється, стає кришталевим, прозорим,

мов бабка. Але потрібно, щоб усе трапилося, ніби випадково, без надання йому занадто великої ваги, не претендуючи, ніби здійснюєш якусь вирішальну операцію, добре пам'ятаючи, що з хвилини на хвилину колишня Мароція знову почне змикати над головами свої кам'яні стелі, вкриті павутиною та цвіллю.

Оракул помилявся? Необов'язково. Я його тлумачу ось як: Мароція складається із двох міст: міста пацюків та міста ластівок; обидва змінюються з бігом часу; проте не змінюються їхні взаємостосунки: друге — це те, що ось-ось вивільниться із першого.

Міста неперервні. 5.

Розповідаючи тобі про Пентесілею, я повинен би почати з опису входу до міста. Ти, звісно ж, уявляєш собі, як над укритою пилом рівниною підіймаються фортечні мури, як ти крок за кроком наближаєшся до брами, де стоять на чатах митники, ось вони вже підозріло зиркають на твої клунки. Поки ти туди не дійшов — ти за його межами; проходиш під архівольтом (архітектурний елемент, виділяє зі стіни дугу арки. — *Прим. перекл.*) — і ти вже у місті; зусібіч ти оточений його суцільною товщею; на каменях міста вирізано рисунки, який проявиться, якщо ти йтимеш слідом за його зубцюватим контуром.

Якщо ти саме так думаєш, то помиляєшся: у Пентесілеї все це по-іншому. Ти годинами йдеш уперед і не зрозуміло, чи ти вже у самому місті, чи все ще за його межами. Ніби озеро з невисокими берегами, що губиться десь у драговині, Пентесілея на багато миль розтягається довкола у якійсь каші міської забудови, розмазаній по рівнині: безбарвні житлові будинки, відвернувшись один від одного, стоять на порослих будяками полях, поміж дощатими парканами та бляшаними покрівлями. Час від часу по боках вулиці скупчення будівель із жалюгідними фасадами тиснуться одні до одних, височенні, або приземкуваті, ніби гребінець з надщербленими зубцями, здається, ніби ті скупчення вказують, що окремі петлі на тканині міського килима ставатимуть усе вужчими. Але ти продовжуєш іти далі й знову наштовхуєшся на пустирі, потім якийсь вкриті іржею передмістя, де самі лише майстерні та склади, цвинтар, ярмарок зі своїми каруселями, рнзниця, далі ти заходиш на якусь вулицю з убогими крамничками, а та губиться десь у полі між облізлими нивками.

Якщо запитати зустрічний людина: «Це сюди на Пентесілею?», то вони роблять широкий жест, і добре не розумієш, що б він мав означати: «Ось тут», а може «Трохи далі», або ж: «Та тут навколо», або ще: «У протилежний бік».

— Місто, — настійливо запитуєш ти.

— Ми щоранку приходимо сюди працювати, — відповідають тобі одні, а інші кажуть: «Ми повертаємося сюди, щоб спати».

— Ну а місто, місто, де живуть? — питаєш ти.

— Воно повинно би бути, — кажуть, — десь там, — і дехто простягає руку навкіс у напрямку скупчення якихось невиразних багатогранників на горизонті, а інші показують на гребінь шпилів у тебе за спиною.

— Отже, я пройшов його, навіть не помітивши?

— Та ні, спробуй-но піти ще далі.

То ж ти ідеш далі, переходячи від однієї околиці до іншої, і от надходить час покинути Пентесілею. Запитуєш про вулицю, якою можна вийти з міста; ти знову проходиш передмістя, безладно розсипані, ніби ластовиння; надходить ніч; засвічуються вікна, десь їх менше, а десь більше.

Чи існує, приховавшись у заглибині або десь за складкою на цій щербатій околиці якась Пентесілея, що її може легко впізнати і згадати той, хто там бував, чи, може, Пентесілея — це тільки околиця себе самої і центр її всюди — ти вже зрікся це збагнути. Питання, що починає тебе гризти, набагато тривожніше: а чи існує назовні Пентесілеї якийсь зовнішній світ? Чи, може, віддаляючись від міста, ти просто переходиш із одного лімбу (особливе, не визнане офіційним католицьким богослов'ям вчення в рамках католицької віри про кількаярусне місце на межі пекла, де перебувають душі тих, хто з певних причин не потрапив ні до пекла, ні до раю, з лат. — *Прим. перекл.*) на інший і тобі ніколи не вдасться звідси вийти?

Міста приховані. 4.

Безперервні навали століттями терзали місто Теодору протягом її історії; після кожного розбитого ворога якийсь інший набирив сили і загрожував виживанню мешканців міста. Після очищення неба від кондорів потрібно було чинити опір розмноженню всілякого гаддя; знищення павуків дозволило розмножитися мухам, які вкрили усе довкола чорною хмарою; перемога над термітами кинула місто на поталу личинок червотоки. Одна за одною породи, несумісні з містом, повинні були поступитися й вимерли. Подерши на шматки луску та панцирі, під корінь висмикнувши надкрила та пір'я, люди змогли надати Теодорі винятковий образ міста людей, властивий йому й сьогодні.

Але спочатку багато років залишалося непевним, чи остаточна перемога не належатиме останньому поріддю, яке ще лишилось змагатися з людьми за володіння містом: пацюкам. Від кожного покоління гризунів, що його людям вдавалося винищити, декілька тих, які вижили, приводили на світ насліддя загартованіше, невразливе для пасток та стійке до трійла. Упродовж кількох тижнів підземелля Теодори заселялись ордами пацюків, що розливалися навсібіч подібно до потопу. Зрештою, ціною нещадної різанини смертоносна, гнучка винахідливість людей перемогла неймовірну життєву силу ворога.

Місто, цей величезний цвинтар звірячого царства, замкнулось, незаражене, над останнім падлом, похованим разом з його останніми блохами та мікробами. Людина нарешті відновила світовий порядок, підірваний нею самою: не існувало жодної іншої живої породи, яка б могла поставити цей порядок під сумнів. На згадку про те, якою була колись фауна, бібліотеці Теодори досить було б просто зберігати у своїх книжкових шафах томи Бюффона і Ліннея.

Так принаймні мешканці Теодори вважали, їм і на думку не спадало припустити, що певна фауна, вже давно забута, починала пробуджуватися від летаргійного сну. Відтиснута протягом цілих епох у далекі криївки, відтоді, як її позбавила верховенства система видів, тепер уже вимерлих, ця інша фауна верталася під світло сонця з підвалів бібліотеки, де зберігаються інкунабули, вона стрибала з капітелів та з дощових ринв і прилаштовувалась в узголів'ї заснулих людей. Сфінкси, грифони, химери, дракони, рогаті коні, гарпії, гідри, однороги, василіски знову оволодівали своїм містом.

Міста приховані. 5.

Замість того, щоб говорити тобі про Береніку, місто несправедливе, що тригліфами (архітектурна форма у вигляді прямокутної кам'яної плити, є частиною доричного ордера. — *Прим. перекл.*), абаками (архітектурна форма, у вигляді переважно прямокутної кам'яної плити, що є верхньою частиною капітелі колони. — *Прим. перекл.*) й метопами (архітектурна форма у вигляді прямокутної кам'яної плити, часто прикрашеної рельєфним зображенням, є складовою фриза доричного ордера. — *Прим. перекл.*) прикрашає шестірні своїх м'ясорубок (коли натиральники підлог задирають над балюстрадами догори свої підборіддя й оглядають атріуми, парадні сходи, прунаоси (напіввідкрита частина античного храму між вхідним портиком та власне приміщенням храму, де перебували скульптури богів, з давньогр. — *Прим. перекл.*), то ще сильніше відчують свій ув'язнений стан та свій низький зріст), замість цього я повинен би розповісти тобі про Береніку приховану, місто справедливих — вони вовтузяться з якимись випадковими матеріалами десь у напівтемряві складів крамниць та комірчин попід сходами, з'єднуючи до купи мережу дротів, труб, блоків, поршнів та противаг, що проникає, ніби витка рослина, поміж великими зубчатими колесами (коли їх заклинить, то неголосне теленькання повідомить, що містом керує новий точний механізм); замість того, щоб описувати тобі запахущі водойми лазень, де несправедливі мешканці Береніки, розлігшись, пишномовно плетуть свої інтриги й оком власника оглядають пишні форми наложниць, коли ті купаються, я повинен був би сказати тобі, як справедливі, постійно насторожі, остереігаючись обмов наклепників та облав посіпак, упізнають один одного за манерою розмовляти, особливо за вимовою

ком та дужок; за звичаями, які залишилися суворими та безневинними, з уникненням складних та затьмарених станів душі; за невибагливими, але смачними стравами, що викликають у пам'яті золоті часи сивої давнини: юшка з рису та селери, варені боби, підсмажені квіти кабачка.

З усього цього можна скласти собі певний образ майбутньої Береніки, саме це наблизить тебе до знання істини набагато більше, ніж будь-яка вістка про місто, яким ми його сьогодні бачимо. Ти повинен постійно мати на увазі те, що я тобі тепер скажу: у зародку міста справедливих, у свою чергу, приховано злякисне насіння; впевненість і гордість від того, що вони — справедливі, й від того, що вони значно справедливіші від багатьох інших, які кажуть про себе, що вони справедливіші від самої справедливості, це насіння перебродило у лють, протиборство, погорду, і природне бажання помсти несправедливим має відтінок палкого бажання бути, у свою чергу, на їхньому місці, щоб чинити подібно до них. Тож інше несправедливе місто, хай і цілком відмінне від першого, вже пробиває собі місце під подвійною оболонкою справедливої та несправедливої Береніки.

Таким чином, якщо я не хочу, аби погляд твій закарбував спотворену картину, то повинен звернути твою увагу на одну властивість, притаманну цьому несправедливому містові, що потайки дозріває у таємному місті справедливих: це можливе пробудження — ніби коли рвучко відчинити вікна — прихованої любові до справедливості, любові, ще не підпорядкованої жодним правилам, здатної перебудувати місто у ще справедливіше від того, яким воно було перед тим, як стати вмістищем несправедливості. Проте коли й далі пильно придивлятися досередини цього нового зародка справедливості, то виявиш маленьку цятку, що поширюється на всі боки подібно до все зростаючої схильності насадити те, що є справедливим, з допомогою того, що несправедливе, і що, можливо, є зародком велетенського міста-метрополії...

З моєї розповіді ти міг би зробити висновок, що справжня Береніка — це послідовна зміна у часі різних міст, по чергово справедливих та несправедливих. Однак те, від чого я б хотів застерегти тебе, це зовсім інша річ: а саме, що усі майбутні Береніки уже присутні власне в цю саму мить, загорнуті одна в іншу, вузькі, затиснуті, заплутані.

Атлас Великого Хана вміщує також мапи земель обітованих, відвіданих у думках, але ще не відкритих або не заснованих: Нова Атлантида, Утопія, Місто Сонця, Океана, Острів Тамое, Гармонія, Нью-Ланарк, Ікарія.

Він запитав у Марко Поло:

— Ти, який досліджує усе навколо і розпізнає знаки, ти зможеш мені сказати, у напрямку до якого майбутнього з ось оцих штовхають нас сприятливі вітри.

— До портів цих я б не зміг ні прокласти на мапі морський шлях, ні визначити дату прибуття туди. Часом мені досить миттєвого просвіту, що відкривається посеред якогось зовсім невідповідного пейзажу, зблиску променів світла в тумані, розмови двох перехожих, які зустрілись серед метушні та біганини, щоб уявити, що від'їжджаючи звідти, я шматок за шматком зберу до купи досконале місто, складене з фрагментів, дотепер перемішаних із рештою, зберу його з миттєвостей, розділених інтервалами, сигналів, що хтось посилає, не знаючи, хто їх прийме. Якщо я тобі скажу, що місто, до якого прямує моя подорож, є переривистим у часі й просторі, деє воно більше помітне, а деє менше, то ти не повинен думати, що можна припинити його пошуки. Може, в той час, коли ми розмовляємо, воно з'являється на поверхні, розкинувшись деє на кордонах твоєї імперії; ти можеш відшукати його, але лише у той спосіб, що його я тобі описав.

Великий Хан вже гортав у своєму атласі мапи міст, які несуть загрозу у гнітючих снуцах та прокляттях: Книга Еноха, Вавилон, Уаһоо-ленд, Королівство Бутуа, Відважний Новий Світ.

Він каже:

— Все це нічого не варте, якщо остання пристань — ніщо інше, як пекельне місто, і це туди, на дно, у все вужчу спіраль, потік затягує нас.

А Поло йому:

— Пекло живих — це не щось, що настане; якщо таке й існує, то воно вже є тут; пекло, у якому ми живемо щодня, яке ми творимо, перебуваючи разом. Є два способи не страждати від нього. Перший багатьом дається легко: прийняти пекло і стати його частиною до такої міри, щоб уже його більше й не бачити. Другий — ризикований і вимагає постійних пильності та вивчення: шукати й уміти розпізнавати — хто і що, посеред цього пекла, пеклом не є, і робити так, щоб вони тривали, і створювати для них місце.

